

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**ОСОБЛИВОСТІ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПІДЛІТКОВОЇ
СЕКСУАЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 231М групи
Другого (магістерського) рівня вищої освіти
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної програми «Психологія»
Наталія БОГОНКО

Керівник: докторка психологічних наук,
професорка Олена БЛИНОВА
Рецензент: докторка психологічних наук,
професорка Світлана КУЗІКОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СЕКСУАЛЬНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ	7
1.1. Поняття «сексуальність» та її значення в житті людини	7
1.2. Психосексуальний розвиток людини, його стадії та особливості	13
1.3. Місія батьків та вихователів у психосексуальному розвитку підлітків	20
Висновок з першого розділу	30
РОЗДІЛ 2. КОМУНІКАЦІЯ Й ІНФОРМУВАННЯ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА	31
2.1. Диференціація сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статі та її значення у подальшому розвитку особистості	31
2.2. Батьківське та соціальне ставлення до сексуальності підлітка як предмет психологічного дослідження	35
2.3. Проблеми підліткової вагітності та статевих захворювань у контексті інформування та комунікації з батьками та вчителями	46
Висновок з другого розділу	50
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УСВІДОМЛЕННЯ ПІДЛІТКАМИ СЕКСУАЛЬНОСТІ	52
3.1. Інструменти та зміст дослідження емпіричного дослідження усвідомлення підлітками сексуальності	52
3.2. Аналіз та обговорення результатів емпіричного дослідження сексуальності підлітків	57
Висновок з третього розділу	62
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність. Звернення до теми розвитку підліткової сексуальності визначається кількома причинами, серед яких слід зазначити передусім необхідність системних досліджень сексуальності людини (через десятиліття замовчування цієї теми у «радянський» період розвитку суспільства), а також підвищений інтерес молоді до сексуальної культури, потребу молоді в інформації про особливості власної сексуальності та, звичайно, піклування людини про здоров'я (сексуальне, взаємозумовлене фізичним, психічним, соціальним тощо).

Підліткова сексуальність досліджувалась дискретно, і це здебільшого відбувалось у психології та педагогіці (загалом стосувалося питань статевого виховання) та зрідка у медицині. Так, у 90-х рр. ХХ ст. доктор медичних наук В. Каган започатковує дитячу психосексологію і видає низку праць про сексуальне виховання та психосексуальний розвиток особистості.

Нині запити на практичні поради реалізації власної сексуальності людині може дати така наука, як психологія сексуальності, що спирається загалом на медико-біологічні, історичні, культурологічні, філологічні, соціологічні (і не тільки ці) знання.

Ця наука є відносно молодою, хоча й швидко розвивається, інтенсивно створюючи власний гносеологічний простір та маючи на меті підвищення культури статевого взаємовідносин людей.

Нині психологія сексуальності є респектабельним предметом наукового дискурсу, у якому беруть участь і сексологи, і психологи та психоаналітики, і філософи й культурологи, і соціологи й ін.

Так, психолог Л. Акімова у своїх роботах торкається питань сексуальності людини, сексуальної культури, психосексуального розвитку, проблем безпечного сексу підлітків, профілактики статевого захворювання і сексуальної освіти. С. Діденко, О. Козлова присвячують сексуальній

освіченості підручник «Психологія сексуальності» (2009), адресований як студентам-психологам, так і фахівцям-сексологам.

Зарубіжні дослідники приділяють більше уваги сексуальності, зокрема підлітковій. У цій царині останніми роками плідно працюють Дж. Бенкрофт, Дж. Браун, К. Друрі, В. Буковські, М. Файн, Л. Фінер, Х. Катчадуріан, Б. Кінг, М. Людвін, Б. Маліновський, Л. О'Салліван, Л.Понтон, П. Стернс, Х. Вільям й ін.

Саме у площині психології сексуальності лежать неабиякі можливості для дослідження особливостей і визначення чинників розвитку підліткової сексуальності з перспективним поглядом на сексуальність як невід'ємну частину людського життя, на статеve просвітництво як фактор психосексуального розвитку особистості. Окрім того, ця галузь знань відкриває широкі можливості для емпіричних досліджень ставлення молодих людей до своєї сексуальності, що є важливим стрижнем у формуванні сексуальної культури суспільства.

Об'єкт дослідження: особливості та чинники розвитку підліткової сексуальності.

Предмет дослідження: усвідомлення підлітками сексуальності та її значення в житті людини.

Мета дослідження: конкретизувати особливості психосексуального розвитку підлітків, окреслити чинники розвитку підліткової сексуальності, з'ясувати ступінь усвідомлення підлітками сексуальності взагалі й своєї зокрема та її значення в житті людини.

Ідея дослідження: прагнення до гуманістичного висвітлення сексуальності людини, критичності й обмірковуваності.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати особливості психосексуального розвитку підлітків;
- 2) визначити чинники формування психосексуального розвитку підлітка;
- 3) дослідити ступінь усвідомлення підлітками сексуальності;

- 4) виявити рівень взаємозв'язку інтелектуального розвитку підлітків з усвідомленням значення сексуальності в житті людини;
- 5) розробити рекомендації щодо статевого виховання підлітків та збереження їхнього здоров'я.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні тісного зв'язку між інтелектуальним розвитком підлітків і рівнем усвідомлення сексуальності та її значення в житті людини.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є теорія, методика та психологія статевого виховання підлітків, теоретичні та практичні напрацювання психологів, педагогів, сексологів. У роботі застосовано емпіричні (спостереження, експеримент, опитування, анкетування, тестування) та теоретичні (аналогія, аналіз і синтез, індукція і дедукція, узагальнення).

Експериментальна база дослідження. Качкарівський заклад повної загальної середньої освіти та Милівський заклад повної загальної середньої освіти Бериславського району Херсонської області.

Наукова новизна роботи полягає в проведенні емпіричного дослідження ставлення підлітків до сексуальності та усвідомлення її значення в житті людини.

Вперше

- визначено усвідомлення підлітками проблем сексуальності;
- виявлено зв'язок між рівнем інтелектуального розвитку підлітків й мірою усвідомлення ними сексуальності та її ролі в житті людини;

удосконалено

- підходи до формування
психосексуального розвитку підлітка – комунікацію й інформування;
- рекомендації з психосексуального виховання підлітків;
набули подальшого розвитку
- знання
про
психосексуальний розвиток людини;

- конкретизація місії

батьків і вихователів у психосексуальному розвитку підлітка.

Практичне значення роботи. Результати дослідження підліткової сексуальності нині мають неабияке практичне значення, оскільки привертають увагу до проблем статевого виховання, що займає важливе місце в системі формування особистості сучасної молодої людини, а отже буде корисним передусім для батьків і вихователів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були оприлюднені на конференціях: III Міжнародна науково-практична конференція «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості»; VI Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 72 найменувань (з них 24 – англійською мовою), чотирьох додатків, трьох таблиць і семи рисунків. Загальний обсяг роботи 80 сторінки (67 з них – основна частина).

РОЗДІЛ 1

СЕКСУАЛЬНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Вивчення сексуальності людини, а особливо підлітка, є важливим з огляду на те, що сексуальність є невід'ємною частиною людського життя й основним джерелом мотивації. Сексуальна ж мотивація своєю чергою суттєво впливає на поведінку людини.

Ще одна причина вивчення людської сексуальності полягає в тому, що це пов'язано з різними особистими та соціальними проблемами, як-от: хвороби, що передаються статевим шляхом, небажані вагітності, сексуальні домагання тощо.

1.1. Поняття «сексуальність» та її значення в житті людини

Передусім слід зацентувати увагу на понятті «сексуальність». Сексуальність є способом, яким люди переживають біологічні, еротичні, фізичні, емоційні, соціальні, духовні почуття та виражають себе сексуально.

Поняття «сексуальність»

Сексуальність зазвичай трактується як сукупність біологічних, психофізіологічних і емоційних реакцій, переживань і вчинків людини, пов'язаних з виявом і задоволенням статевого потягу.

Основні аспекти сексуальності:

1. Біологічні й фізичні аспекти сексуальності здебільшого стосуються репродуктивних функцій людини і цикл сексуальної реакції людини.
2. Фізичні та емоційні аспекти сексуальності охоплюють зв'язки між людьми, які виражаються глибокими почуттями або фізичними виявами любові, довіри та турботи.
3. Соціокультурні аспекти сексуальності включають історичний розвиток і релігійні вірування. Соціокультурний контекст суспільства,

включаючи наслідки політики та засобів масової інформації, впливає та формує соціальні норми. Протягом історії соціальні норми змінюються.

4. Психологічні аспекти як форми поведінки сексуальної експресії зазвичай вивчають у контексті емоційної причетності, гендерної ідентичності, інтерсуб'єктивної близькості та дарвінівської репродуктивної ефективності.

Психологічні дослідження сексуальності фокусуються на психологічних впливах, що діють на сексуальну поведінку й переживання, оскільки сексуальність у людей породжує глибокі емоційні та психологічні реакції. Так, психоаналітичний підхід З. Фрейда базувався на психологічному аналізі й визначенні сексуальності як центрального джерела людської особистості, на підставі чого він запропонував концепцію психосексуального розвитку й теорію «комплексу Едіпа» (Г. Берегова) [4, с.122].

Слід урахувати й те, що сексуальність людини також зазнає впливу й політичних, правових, філософських, моральних, етичних і релігійних аспектів життя. На формування моделі сексуальної поведінки й інтимні стосунки суттєво впливає гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація людини.

Історія людської сексуальності

Протягом історії сексуальність була життєво важливою частиною людського існування. Історія людства свідчить, що всі цивілізації керувалися сексуальністю за допомогою сексуальних стандартів, уявлень та поведінки.

До появи та розвитку сільського господарства світ населяли групи мисливців-збирачів та кочовиків з мало обмеженими сексуальними стандартами, які підкреслювали сексуальне задоволення та насолоду, але з певними правилами та обмеженнями. Деякі нормативні стандарти суперечили визнанню задоволення й сексуального інтересу, оскільки керувалися потребою продовжувати рід заради соціального порядку й економічного виживання.

Мисливці-збирачі, наприклад, високо цінували певні типи сексуальної символіки. предмети їхнього мистецтва хоч і підкреслювали чоловічу сексуальність і майстерність, однак розмивали гендерні межі у сексуальних питаннях. Н.Стієрнс зазначає, що одним із прикладів сексуальних зображень, де переважають чоловіки, є єгипетський міф про творіння, в якому Бог сонця Атум мастурбує у воді, створюючи річку Ніл; у шумерському міфі сперма богів наповнила Тигр (Н.Стієрнс) [65].

Після виникнення сільськогосподарських спільнот статеві рамки змінилися і зберігалися протягом багатьох тисячоліть у більшій частині Азії, Африки, Європи та деяких частин Америки. Спільним для цих суспільств був колективний нагляд за сексуальною поведінкою внаслідок урбанізації та зростання чисельності та щільності населення.

Діти часто ставали свідками сексуальних стосунків батьків, оскільки багато сімей жили в одних спальних кімнатах. Завдяки власності на землю важливим було визначення батьківства дітей, а суспільство та сімейне життя стало патріархальним. Ці зміни в сексуальній ідеології використовувались для контролю жіночої сексуальності та для диференціації стандартів за статтю. Разом із розвитком цих ідеологій виникає сексуальна привабливість і посилення ревнощів.

Зберігаючи прецеденти попередніх цивілізацій, кожна наступна класична цивілізація встановила дещо своєрідний підхід до статі, художнього вираження сексуальної краси та до такої поведінки, як гомосексуалізм. Деякі з цих відмінностей зображені в посібниках для сексу, які також були поширені серед цивілізацій Китаю, Греції, Риму, Персії та Індії (Н.Стієрнс) [65]. Наприклад, у середньовіччі гомосексуальні акти ігнорувались, однак з ХХІІ століття ворожість до гомосексуалізму почала поширюватись у релігійних і світських установах, і до кінця ХІХ століття це розглядалося як патологія.

На початку ХVІІІ-ХІХ ст. відбулося багато змін у статевих стандартах. Були введені штучні пристрої для контролю народжуваності (презерватив,

діафрагма). Лікарі почали заявляти про нову роль сексуальності, стверджуючи, що їхні поради мають вирішальне значення для сексуальної моралі та здоров'я.

Росли нові порнографічні галузі; Японія прийняла перші закони проти гомосексуалізму; у західних суспільствах відбулися серйозні зрушення в сексуальній поведінці. Статеве дозрівання почало відбуватися в більш молодшому віці, тому з'явився новий акцент на підлітковому віці як часі сексуальної плутанини та небезпеки. По-новому розглядалася мета шлюбу – частіше як кохання, любов, а не лише спільне господарство й відтворення.

Альфред Кінсі започаткував сучасну еру досліджень сексуальності людини. Він збирав дані з опитувальників, розданих його студентам в Університеті Індіани, але потім перейшов на особисті інтерв'ю про сексуальну поведінку. А. Кінсі та його колеги відібрали 5300 чоловіків та 5940 жінок, і виявили, що більшість людей мастурбували, що багато хто займався оральним сексом, що жінки здатні мати численні оргазми, і що багато чоловіків мали певний тип гомосексуального досвіду за своє життя (Б.Кінг, Р.Реган) [58].

Лікар Вільям Мастерс і поведінковий вчений Вірґінія Джонсон почали безпосередньо спостерігати й реєструвати фізичні реакції людей, які займаються сексуальною активністю в лабораторних умовах (спостерігали 10 000 епізодів статевих актів між 312 чоловіками та 382 жінками). Це надало можливість віднайти методи лікування клінічних проблем і відхилень. Мастерс і Джонсон відкрили першу клініку сексуальної терапії в 1965 році, а в 1970 році вони описали свої терапевтичні методи у книзі «Сексуальна неадекватність людини» (Б.Кінг, Р.Реган) [58].

Значення сексуальності в житті людини

Сексуальність формується протягом набуття індивідуального життєвого досвіду, хоча людина й народжується з певним фізіологічним сексуальним потенціалом.

Сексуальність є дуже важливою стороною людського життя, оскільки вона становить певну діяльність, що є ритуалом переходу в доросле життя, вона приємна і підсилює ролі та прагнення як чоловіків, так і жінок. Проте, стверджують дослідники, сексуальність – це насправді пасивна частина повсякденного життя людей (Г.Рієнк, Дж.Лундін) [12].

Сексуальність людини можна розглядати з різних боків, як-от: 1) біологічна перспектива, 2) когнітивна перспектива, 3) перспектива навчання.

Так, *біологічна перспектива* є підґрунтям людської сексуальності, оскільки пов'язана з виробленням організмом людини гормонів, що виробляються статевими залозами, корою надниркових залоз, гіпофізом та гіпоталамусом. Гормони можна розглядати як одну з основних «рушійних сил» сексуальної поведінки, а рівні гормонів зазвичай корелюють із сексуальною поведінкою людей. Так, гормони андрогенів, естрогенів і прогестинів є у всіх людей, але в різних концентраціях у чоловіків і жінок: у чоловіків вища концентрація андрогенів, а у жінок – естрогенів і прогестинів. Андрогени відповідають за статеву диференціацію репродуктивної системи чоловіків до народження та статеве дозрівання хлопчиків; тестостерон, специфічний андроген, асоціюється з чоловічим статевим потягом і, можливо, з агресивною поведінкою. Естрогени та прогестини, що містяться у більш високих концентраціях у жінок, регулюють менструальний цикл і є важливими для розмноження. Зв'язок цих гормонів із жіночим статевим потягом та поведінкою поки що мало досліджений, хоча останніми роками було проведено багато досліджень із вивчення різної ролі гормонів у сексуальній поведінці людей.

Когнітивна перспектива полягає у розуміння когнітивної діяльності мозку та процесів сексуального збудження й сексуальних реакцій. Загальновідомо, що основними типами пізнавальної діяльності є сприйняття й оцінка. Сприйняття включає принаймні три компоненти: виявлення, маркування й атрибуцію: виявлення визначається здатністю індивіда

відзначати наявність подразника або відрізнати його від інших подразників; маркування є дескрипторами для класифікації стимулу; атрибуція є поясненням сприйняття. Усі ці три фактори впливають на сексуальну поведінку людини: неможливість виявити сексуальні подразники, неправильне маркування або неправильна атрибуція можуть суттєво перешкоджати сексуальній діяльності. Оцінка також є важливим когнітивним фактором, яка є процесом сприйняття подій як хороших чи поганих: «коли людина оцінює сексуальний стимул як хороший або позитивний, сексуальне збудження може посилюватися ... коли стимул оцінюється негативно, сексуальність зменшиться. Ще більш руйнівними є перебільшені негативні оцінки...» (Human sexuality) [54].

Перспектива навчання базується на факторах навколишнього середовища, що формують сексуальну поведінку, і спрямована на вивчення взаємозв'язку сексуальної поведінки та досвіду, сексуальних настанов у різних культурах і спільнотах, адже навіть у межах одного суспільства сімейний та особистісний досвід можуть сформувати унікальні сексуальні установки та поведінку.

Отже, у контексті значення сексуальності в житті людини йдеться передусім про особистісне ставлення людини – про формування особистості, що, за визначенням М. Боришевського, позначає «віддзеркалення соціальної природи людини, розгляду її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних взаємин, спілкування і предметної діяльності» - тобто, окреслений як «соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до суспільних, культурних, історичних відносин» (М. Боришевський) [10]. Натомість з позиції педагогіки особистість визначається як конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей. Так, С. Максименко, досліджуючи генетико-психологічні проблеми особистості, робить акцент на здатності особистості

до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності та саморегуляції (С. Максименко) [10, с.40].

Формування особистості є системою цілеспрямованих впливів на людину та здійснюється в соціальній системі шляхом виховання: у сім'ї, навчальних закладах, шляхом засвоєння гуманітарних дисциплін, взаємодії з мистецькими явищами, участі у громадському житті, завдяки здатності людини пристосовуватися до зовнішнього оточення, свідомій її підготовці до самостійного дорослого життя.

Спираючись на психолого-педагогічні підходи до формування особистості, Г. Берегова розробляє ціннісно-нормативну модель, де передбачає насамперед розвиток аксіологічного потенціалу людини, визначеного як «багаторівневе інтегративне динамічне утворення з наявною стійкою ієрархією ціннісних орієнтацій, котрі й визначають життєдіяльність». Як бачимо, особистість, її здоров'я (індивідуальне, популяційне, глобальне), соціоприродні валентності (можливості й резерви – устрій, сім'я, традиції, мова), цінності (соціальні, атрибутивні, духовні, безумовно-етичні) сформовані на взаємодії з соціумом і природним світом (Г. Берегова) [3, с. 249].

1.2. Психосексуальний розвиток людини, його стадії та особливості

Проблеми сексуальності як невід'ємної частини людського життя, психосексуального розвитку людини загалом і підліткової сексуальності зокрема вимагають широкого дослідження й обговорення для того, щоб орієнтуватися в цих проблемах і виробляти власні погляди на них.

Психосексуальний розвиток людини, його стадії й особливості розглядає така молода галузь знань, як сексологія. Це наукове дослідження людської сексуальності включає людські сексуальні інтереси, поведінку та функції; тут сексологи застосовують інструменти з кількох академічних

галузей: біологія, медицина, психологія, епідеміологія, соціологія та кримінологія.

Психосексуальний розвиток людини

Сексологічні теми досліджень включають психосексуальний розвиток людини, а саме: статевий розвиток (статеве дозрівання), сексуальну орієнтацію, гендерну ідентичність, сексуальні стосунки, сексуальні дії, парафілії та нетипові сексуальні інтереси. Це, безумовно, передбачає вивчення сексуальності протягом усього життя, дитячу сексуальність, статеве дозрівання, сексуальність підлітків і сексуальність людей похилого віку, сексологічне вивчення статевих дисфункцій і розладів.

Психосексуальний розвиток людини є одним із аспектів індивідуального психічного розвитку, протягом якого формуються статева свідомість і самосвідомість, окреслюється статева роль і психосексуальна орієнтація особистості.

Психосексуальний розвиток розпочинається від народження (із перших місяців життя) і завершується десь до 20-25 років (період зрілої сексуальності, початок регулярного статевого життя з постійним партнером).

Фактично вже в пренатальному періоді (з моменту зачаття до народження) відбувається розвиток і статеве диференціювання гонад, геніталій, а також структур мозку, відповідальних за статеву поведінку, агресивність, материнський інстинкт тощо.

Порушення статевого диференціювання структур мозку може бути, якщо в критичний період вагітності (7-32 тижні внутрішньоутробного життя) на плід діють різні патогенні фактори (стреси у вагітної, порушення матково-плацентарного кровообігу, прийом жінкою таких лікарських препаратів, як глюкокортикоїди, анаболічні стероїди, прогестини, резерпін та ін.). А отже, профілактика порушень психосексуального розвитку має починатися ще до народження дитини.

Особливості психосексуального розвитку людини

Особливості психосексуального розвитку людини досить повно викладено у книзі В. Кагана «Вихователю про сексологію» (1991), де надається нарис психосексуального розвитку в контексті вікової динаміки та педагогічного спілкування, а також привертається увага до деяких методологічних принципів, керуючись якими педагог зможе мати успіх у статевому вихованні як прикладній сексології. Ця робота корисна передусім для педагогів, вихователів, шкільних психологів, і, звичайно, батькам, оскільки статеве виховання вимагає тісного співробітництва з родиною.

З огляду на необхідність знань із психосексуального розвитку людини, є сенс подати стислий зміст цієї книги. Так, доречним видається перший розділ книги «Вихователю про сексологію»: «Психосексуальна культура: від канонів до проектів», де розкривається сутність термінів і понять, що лежать в основі цієї науки: стать і статева свідомість, психосексуальна культура й статева свідомість, статева соціалізація (зокрема на донаукових етапах).

У другому розділі розкривається предмет, об'єкт і термінологія сексології як науки та йдеться зокрема про моральні засади людської життєдіяльності й надається наукове пояснення сексуальності людини через стислий екскурс з історії сексології та перебіг сексуальних революцій. Цікавим також видається зв'язок сексології з фамілістикою – комплексною наукою про інститут сім'ї як соціокультурний елемент суспільства, окрема соціально-психологічна спільнота, де превалюють глибоко інтимні й унікальні зв'язки. Слід зазначити, що до фамілістики часто звертаються практичні психологи, що працюють з неблагополучними сім'ями з метою віднайти причину психологічного дискомфорту людини (В. Каган) [45].

Далі, у третьому розділі («Між тілом і душею») автор розкриває психологію статі через зв'язок з фізичними характеристиками особистості (тілом): тут подано принципи статевого диморфізму, описано статеві відмінності людини, статеві ролі, статева ідентичність, а також розкрито психологію статі та її зв'язок з культурою.

«Від зачаття до особистості» – так визначає автор основний зміст четвертого розділу, де подає передусім принципи й моделі психосексуальної диференціації, інформацію про внутрішньоутробне статеве диференціювання, і далі – сексуальний розвиток особистості після народження та засвоєння дітьми сексуальних ролей («У чужій ролі»).

Наступна частина розкриває особливості психосексуального розвитку дітей дошкільного віку в таких розділах: «Із чим хлопчик і дівчинка приходять у світ», «Батьківські припущення й поведінка», «Статеворольова типізація поведінки», «Сексуальна поведінка», «У родині й поза родиною». Тут же автор окремо торкається лоскитливих ситуацій і гострих питань статевого виховання дошкільнят.

Розділ шостий описує молодший шкільний віку таких зрізах: стать і початок навчання в школі, статево-рольова соціалізація й родина, статева гомогенізація, стать і характер особистості, сексуальна поведінка школярів, початок жіночності.

Особливо важливим для нашого дослідження є особливості психосексуального розвитку підлітків, про що йдеться у сьомому розділі «Підлітковий вік», котрий охоплює інформацію про біологічне дозрівання, переживання фізичного розвитку, підліткову психіку й міжособистісні відносини, статеві ролі й «образ Я», стать і характер особистості, сексуальну поведінку підлітка й формування його сексуальної орієнтації, а також про стать і сексуальну свідомість.

До критичних ситуацій розвитку сексуальності (розділ шостий) автор відносить сексуальну стимуляцію; спокушання, розбещення й насильство, несподівану вагітність і девіантну сексуальну поведінку.

Насамкінець у цій книзі подано систему статевого виховання, а саме моделі, принципи й основні напрями статевого виховання, а також програми статевого виховання, зв'язки школи й родини та шляхи популяризації здорового способу життя.

Таким чином, вище описана книга В. Кагана є професійним путівником із психосексуального розвитку й виховання для батьків і вихователів за стадіями.

Стадії психосексуального розвитку людини

Аналіз наукової літератури з психології та сексології формує уявлення про спроби створити нові схеми періодизації сексуального розвитку людини. Однак єдиної періодизації психосексуального розвитку людини нині так і немає, а жодна з існуючих теорій розвитку не розглядає онтогенез сексуальності в його складності й суперечливості протягом усього життєвого циклу людини. Все ж розглянемо кілька цих теорій.

У вченні З. Фрейда психосексуальний розвиток є центральним елементом психоаналітичної теорії статевого потягу. Психоаналітик вважав, що особистість розвивалася через низку етапів дитинства, в яких задоволення, що прагне енергії від ідентифікатора, зосереджувалося на певних ерогенних зонах, що служать джерелом задоволення. З огляду на це він виділяє п'ять психосексуальних стадій: оральну (народження – 1 рік), анальну (1-3 роки), фалічну (3-6 років), латентну (від 6 років до статевого дозрівання) й геніальну (статеве дозрівання – смерть) (Н. Веракса) [13].

Багато хто ставить під сумнів фрейдистську систему сексуального розвитку людини. Так, наприклад, дослідження антрополога Броніслава Малиновського оскаржили фрейдистську думку про те, що психосексуальний розвиток (Едипів комплекс) є універсальним. Він повідомив, що в матріархальному суспільстві острова Тробріанда хлопчиків карають дядьки по матері, а не батьки (хлопчики мріяли про дядьків, яких бояться, а не про улюблених батьків, отже, влада, а не сексуальні ревнощі є джерелом едипових конфліктів у таких суспільствах) (Б. Малиновський) [60].

Сучасні дослідження підтверджують, що хоча властивості особистості, що відповідають оральній стадії, анальній стадії, фалічній стадії, латентній стадії та стадії статевих органів і спостерігаються, однак вони залишаються

невизначеними як фіксовані стадії дитинства та як отримані з дитинства риси дорослої людини.

Моррис Яффі й Елізабет Фенвік запропонували десятилітню періодизацію сексуального життя людини («Секс у житті чоловіка» і «Секс у житті жінки») (М. Людвін) [59].

Ш. Бюлер у психосексуальному розвитку людини виділяла п'ять фаз, вважаючи, що в основі поведінки людини лежить інтенція, яка виявляється в активному прагненні до само здійснення (М. Людвін) [59].

У. Мастерс і В. Джонсон виділяли дитячу сексуальність, сексуальність підлітків і сексуальність у зрілому віці у значущих періодах для кожного вікового етапу (М. Людвін) [59].

Е. Еріксон вичленував вісім стадій індивідуально-психологічного розвитку людини та розглянув характерні особливості кожної з цих стадій:

1 – раннє дитинство (від народження до 18 місяців) – фаза розвитку довіри до людей, формування позитивного самовідчуття;

2 – пізнє дитинство (від 1,5 до 3-4 років) – час усвідомлення свого індивідуального начала й самого себе як активно діючої істоти;

3 – раннє дитинство (близько 3-5 років) – період надзвичайно енергійної й наполегливої пізнавальної активності, головною рушійною силою є допитливість (пізнавальна потреба);

4 – середнє дитинство (від 5 до 11 років) – час прагнення до досягнень, розвитку пізнавальних і комунікативних умінь, навичок;

5 – статева зрілість, підлітковий вік і юність (від 11 до 20 років) - життєве самовизначення (яким бути, ким бути?), активний пошук себе й вибір ролі в житті;

6 – рання дорослість (від 20 до 40-45 років), активність особистості в прагненні до контактів з людьми, турбота про дітей і їх виховання;

7 – середня дорослість (від 40-45 до 60 років) – продуктивна та творча діяльність;

8 – пізня дорослість (понад 60 років) – поступове зниження активності у всіх сферах життєдіяльності людини (М. Козлов) [25].

У психології загальноприйнята періодизація Д. Ельконіна. Періоди й стадії дитячого розвитку він класифікував так:

- 1) етап раннього дитинства (перша стадія – дитинство, відкривається кризою новонародженості; друга стадія – ранній вік;
- 2) етап дитинства: криза 3 років і криза 6-7 років;
- 3) етап отрочтва: стадія підліткового віку (криза 11-12 років), стадія ранньої юності (криза 15 років).

Д. Ельконін вважав, що кризи 3 і 11 років – це кризи відносин, а кризи 1-го року, 7 і 15 років – це кризи світогляду, що міняють орієнтацію у світі речей (Р. Павелків) [38].

Очевидно, сексологи Г.Васильченко, В.Маслов і І.Ботнева [32, с. 27-108], спираючись на дослідження Д.Ельконіна, виділяють три етапи психосексуального розвитку людини (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Психосексуальний розвиток людини

(за Г. Васильченко, В. Масловим, І. Ботневою, 1990)

Вікові періоди	Етапи психосексуального розвитку	Фази і їх основні вияви
3 перших місяців життя до 2-4 років (максимум 5 років)	I етап Формування статевої самосвідомості	1 (вироблення установки): усвідомлення власної статевої приналежності та статі інших людей; 2 (научіння і закріплення установки): цікавість, спрямована на статеві ознаки, в тому числі вивчення статевих органів.
Від 2-5 до 7-10 років.	II етап Формування статевої ролі відповідно до своєї статі	1: вироблення статево-рольових установок; 2: научіння статево-рольової поведінки в іграх.
Від 7-10 до 18-20 років. (максимум 25 років).	III етап Формування психосексуальної орієнтації	вибір об'єкта статевого потягу і форм його реалізації
частіше 7-10	I стадія: формування платонічного лібідо	1: обожнювання, платонічні мрії, фантазії;

років		2: залицяння, платонічне спілкування.
частіше років	11-15	2 стадія: формування еротичного лібідо 1: еротичні фантазії; 2: еротичні ласки та ігри.
частіше років	16-20	3 стадія: формування сексуального лібідо 1: сексуальні фантазії; 2: початок статевого життя, поєднання сексуальних ексцесів з періодами утримання і мастурбації.

Таким чином, загалом можна виділити три основні етапи психосексуального розвитку людини: 1) формування статевої самосвідомості у віці 1-5 років (усвідомлення власної статевої приналежності та статі інших людей; цікавість, спрямована на статеві ознаки, в тому числі вивчення статевих органів); 2) формування статевої ролі відповідно до своєї статі у віці 5-10 років (вироблення статево-рольових установок і статево-рольової поведінки в іграх); 3) формування психосексуальної орієнтації у віці 10-15 років (формування платонічного, еротичного й сексуального лібідо).

1.3. Місія батьків і вихователів у психосексуальному розвитку підлітків

На психосексуальний розвиток людини основний вплив здійснюють батьки й вихователі. Вони ж здійснюють статеве виховання особистості.

Саме тому В. Каган у згаданій вище книзі «Вихователю про сексологію» (1991) передусім звертає увагу батьків і вихователів на важливість проблем статевого виховання, стверджуючи: «... если проблема пола в ее цивилизованном виде и впредь будет изгоняться «за порог» человеческого бытия, то она будет проникать «в окно» в самом низкопробном и непотребном обличье. Какой она предстанет перед нашими детьми, будет ли она обогащать и развивать или, наоборот, грабить или погружать в грязь их личность и жизнь – зависит от нас» (В. Каган) [18, с.15].

Місія батьків і вихователів

Статеве виховання має спиратися на знання про сексуальність людини, що своєю чергою зумовлена інтегрованою взаємодією біологічних, психічних і соціокультурних факторів і розглядається в різних аспектах.

Передусім батьки повинні мати елементарні знання, а вихователі професійні (спеціальна педагогічна освіта) про статеве виховання дітей – з біології, анатомії, психології, педагогіки й інших наук, що в сукупності дають цілісне уявлення про цю соціальну й особистісну проблему.

Так, біологія дає знання про гормональну діяльність організму та вплив гормонів на сексуальну поведінку підлітків, а також регулювання сексуального життя. (Про це детальніше йшлося у 1.1). Психологія надає розуміння процесів сексуального збудження і сексуальних реакцій. Зокрема біхевіоризм наголошує на важливості нагород і покарань у процесі навчання. Події (наприклад, винагороди), що збільшують частоту або ймовірність певної поведінки, називаються підкріпленнями. Якщо це застосовувати до сексуальної поведінки, діти, які досліджують своє тіло без осуду батьків, дізнаються, що добре, і стають схильні повторювати це. Однак, коли сексуальна поведінка (така, як мастурбація) відчувається приємною, але батьки пов'язують це з почуттям провини та сорому, дитина потрапляє в конфлікт. І навпаки, покарання має тенденцію придушити поведінку за певних обставин. А тому, якщо підлітків суворо карають за сексуальні дослідження, то можна пов'язати сексуальне стимулювання взагалі з почуттям провини чи тривоги.

Теорія соціального навчання також використовує поняття винагороди та покарання, але і підкреслює важливість пізнавальної діяльності (тобто передбачень, думок і планів) та навчання шляхом спостереження. Навчальне спостереження або моделювання означає набуття знань і навичок шляхом спостереження за іншими. Навчальне спостереження може також мати місце під впливом певних фільмів, книг або музики. Згідно з теорією соціального навчання підлітки набувають гендерних ролей, які вважаються доречними в

суспільстві, шляхом посилення гендерно-відповідної поведінки. Крім того, діти повторюють поведінку тих, кого поважають і вважають за взірць (авторитет).

І вихователям, і батькам у статевому вихованні слід враховувати й основні причини сексуальних дій людини, серед яких передусім слід назвати необхідність продовжувати рід, а також фізичний потяг, засіб досягнення мети, підвищення емоційного зв'язку та полегшення невпевненості. Зазвичай інтерес до сексуальної активності зростає, коли людина досягає статевого дозрівання.

Детальний виклад змісту статевого виховання й рекомендації до цього процесу містить робота Д. Ісаєва «Статеве виховання дітей», де медичний психолог знайомить читача спочатку зі статевою соціалізацією особистості та змістом, принципами та шляхами статевого виховання. Далі автор розкриває сутність статевої диференціації через висвітлення біосоціальної природи статевих відмінностей та подає системну модель статевої диференціації, виділяючи в ній статеву свідомість (Д. Ісаєв) [17].

Сутність статевого виховання Д. Ісаєв презентує через соціальну ситуацію розвитку (середовище) та динаміку статевої поведінки за віком вихованців: дошкільники, молодші школярі, підлітки, надаючи для статевого виховання кожної групи медико-педагогічні рекомендації. Завершує автор працю розділами про підготовку до сімейного життя та особливі ситуації процесу статевого виховання (розбещення, насилля, підліткова вагітність) (Д. Ісаєв) [17].

Успішне статеве виховання також спирається на обов'язкову обізнаність (життєві та спеціальні знання) батьків і вихователів із психології сексуальності. З цього погляду гідним уваги батьків і вихователів буде навчальний посібник Л.Акімової «Психологія сексуальності» (2005), де цю тему викладено в шести розділах. Так, у першому розділі «Сексуальність людини» увага приділяється аналізу таких понять, як стать, секс, сексуальність, еротизм і розглядаються основні теорії сексуальної поведінки.

Зміст другого розділу «Сексуальна культура» представлено матеріалом, у якому прослідковуються закономірності історичної еволюції сексуальної культури, цінностей і установок людей і їх сексуальної поведінки, а також архетипових образів чоловічого й жіночого. Окремий розділ присвячений діагностиці різних аспектів сексуальності, де описані методи вивчення сексуальної поведінки чоловіків і жінок, індивідуальні відмінності вияву сексуальності, особливості проведення діагностичного обстеження при сексуальних дисфункціях. Сучасні уявлення про сексуальне здоров'я, норму в сексуальних відносинах розглядаються в розділі «Психофізіологія сексуальності»; тут також викладена динаміка сексуального циклу чоловіків і жінок, індивідуальні особливості виникнення й плину еротичного потяга. П'ятий розділ «Психосексуальний розвиток» стосується дитячої, підліткової, юнацької сексуальності, знайомить із періодизаціями психосексуального розвитку, причинами порушень, що виникають у процесі психосексуального розвитку. Велика увага приділяється проблемі безпечного сексу підлітків, соціально-психологічним факторам профілактики ВІЛ/СНІДу й захворювань, що передаються статевим шляхом, стратегіям сексуальної освіти. У підсумковій частині «Любов і інтимна близькість» розглядається природа й індивідуальні форми любові, описується динаміка любовного переживання, особливості чоловіків і жінок у вияві почуттів, особистісні особливості, що перешкоджають партнерству й справді інтимним стосункам (Л. Акімова) [1].

Фактори психосексуального розвитку особистості

Фактори, що визначають психосексуальний розвиток особистості, вимагають окремого дослідження та визначаються спеціалістами-психологами. Однак наша проблематика дослідження також вимагає їх розгляду, хоча б стисло, оскільки ці знання мають допомогти батькам і вихователям здійснювати місію правильного статевого виховання дітей.

На психосексуальний розвиток особистості впливають різні диспозиції, серед яких основними є три фактори: фактор спадковості, фактор

навколишнього середовища та психологічний фактор – і в цьому психологи однакові.

Перший фактор, який слід обговорити, – це спадковість. Згідно з М. Робертсом (2010), спадковість дає дитині певні здатності та здібності. Спадкові чинники можна підсумувати як конституційні, біологічні та фізіологічні чинники: конституційна особистість є ефективним чинником у визначенні психосексуального типу особистості (має значення зріст, вага, фізичні вади, здоров'я та сила; сексуально приваблює протилежну стать особа з мускулистим і добре поставленим тілом) (М. Робертс) [54].

Біологічні фактори охоплюють нервову систему, залози та хімію крові, яка визначає психосексуальні особливості та звичні способи сексуальної поведінки. Вони становлять біологічну основу психосексуальної особистості. Наднирники, щитовидна залоза, гіпофіз та ендокринна залоза виробляють гормони, що визначають психосексуальний розвиток особистості.

Розумові здібності дитини дозволяють йому/їй формувати соціальне середовище відповідно до його/її психосексуальних потреб і вимог. Інтелект – це фактор, який є переважно спадковим. За словами Е. Мангала (2007), розумні люди можуть краще адаптуватися вдома, школі та суспільстві та усвідомлювати свою психосексуальну поведінку (Е. Мангал) [54].

Статева відмінність є фактором, який відіграє важливу роль у психосексуальному розвитку особистості людини. Хлопчики, як правило, більш сексуально активні, наполегливіші й енергійні; дівчата скромніші. Однак частіше травмуються через особисті психоемоційні та соціальні проблеми.

На розвиток особистості також впливає природа нервової системи. А тому вихователі та батьки мають володіти елементарними знаннями про будову (центральна та периферійна) та функції нервової системи, рефлексії й рефлекторну дугу як основну форму нервової діяльності й особливо про основні фізіологічні процеси, подразливість, збудливість тощо, що мають індивідуальні характеристики у кожній окремо взятою особистості.

Життєво важливу роль у психосексуальному розвитку особистості відіграють також і фактори навколишнього середовища. Особистість індивіда розвивається в соціальному середовищі, і тому саме в соціальному середовищі особистість починає мати моральні ідеї, формувати суспільне ставлення й інтереси. Це дає змогу людині розвинути суспільне «я». Важливими аспектами довкілля є фізичне середовище, що включає вплив кліматичних умов певної місцевості чи країни на людину та її психосексуальне життя. (Існує теорія соціальної географії про вищу сексуальну активність народів південних країн на відміну від північних).

Соціальне середовище має важливу роль у розвитку особистості дитини та її психосексуальному розвитку. Сімейне середовище відіграє важливу роль у розвитку особистості. Сім'я - колыска всіх суспільних чеснот. Перше середовище дитини – це її дім. Тут дитина контактує зі своїми батьками та іншими членами сім'ї, які йому подобаються/не подобаються, виробляє стереотипи щодо людей, очікування безпеки й емоційні реакції – все це формується в ранньому дитинстві. Тип поведінки та досвід раннього дитинства, отриманий від сім'ї, відіграють важливу роль у психосексуальному розвитку особистості (Human sexuality) [54].

Культурне середовище – це ще один фактор психосексуального розвитку особистості. Культурне середовище охоплює певні культурні традиції, ідеали і цінності, прийняті у сексуальному світобачення певного суспільства. Всі ці фактори залишають постійний вплив на особистість дитини та її психосексуальний розвиток.

Шкільне середовище формує особистість дитини, тут здійснюється сексуальне виховання, сексуальна освіта та просвітництво. Школи відіграють важливу роль у формуванні особистості дітей, оскільки значна частина життя дитини проходить у школі у віці від 6 до 20 років. У школі вчитель/вихователь замінює батьків. Школа ставить перед собою нові проблеми, які потрібно вирішувати, нові табу, які мають бути прийняті супер-Его, і нові

моделі наслідування та ідентифікації, що сприяє їхній участі у формуванні психосексуальної особистості.

Мова – це ще один фактор, що впливає на розвиток особистості. Люди набувають відмінні риси у процесі спілкування за допомогою мови. Мова є важливим засобом, за допомогою якого структурується суспільство, а культура раси передається з покоління в покоління, у тому числі й сексуальна культура. Психосексуальна особистість формується у взаємодії з іншими особистостями її оточення через мову.

Важливим механізмом є ідентифікація, за допомогою якої людина намагається наслідувати фізичні, соціальні та психічні особливості моделі.

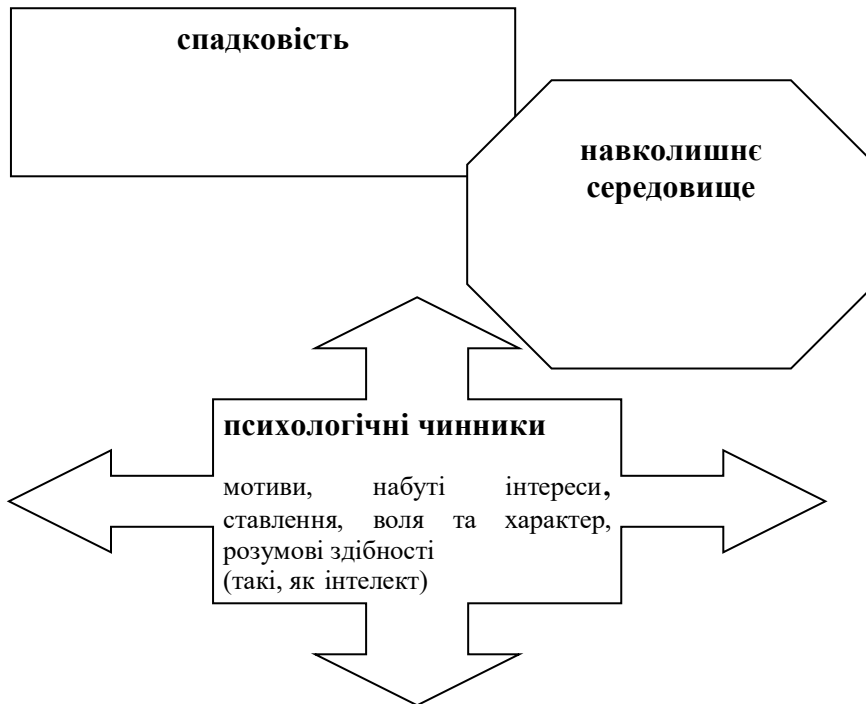
Міжособистісні стосунки – це шлях формування психосексуальної особистості. Члени суспільства мають у своєму арсеналі важливі засоби, які допомагають у розвитку певних характеристик соціальної особистості, таких як потяг до інших, концепція дружби, кохання, симпатія, ворожість, а також ізоляція (є негативною орієнтацією).

За словами А. Вульфолка («Educational psychology», 2010), психологічні фактори включають наші мотиви, набуті інтереси, наше ставлення, волю та характер, наші розумові здібності (такі, як інтелект). Здатність сприймати, спостерігати, уявляти, думати та розмірковувати – приклади психологічних факторів. Ці фактори визначають реакцію людини в різних ситуаціях і, отже, впливають на ріст і спрямованість психосексуальної особистості (А. Вульфолк) [54].

Людина, що володіє значною силою волі, зможе приймати рішення швидше за інших, може приймати виважено рішення та керувати своїми психосексуальними емоціями. Так, психолог, доктор наук Келлі Макгонігал написала книгу «The Willpower Instinct» («Сила волі»), де стверджує, що силу волі можна тренувати як м'язи, чим частіше тренуєш, тем простіше використовувати; сон і відпочинок безпосередньо укріплюють силу волі, а стрес знижує, оскільки напружений механізм всіма силами намагається спрямувати нас до задоволення (К. Макгонігал) [23].

Таким чином, спадкові, екологічні та психологічні фактори сприяють психосексуальному розвитку особистості, а основними диспозиціями, що впливають на психосексуальний розвиток особистості, психологи визначають спадковість, навколишнє середовище та психологічний фактор. Узагальнено це можна подати на рис. 1.1.

Фактори, що зумовлюють психосексуальний розвиток людини

Рис. 1.1. Фактори психосексуального розвитку людини

Психосексуальний розвиток особистості на кожному етапі та стадії життя виявляє фазність. Викладачі медичного факультету ХНМУ Г. Кожина, Н. Георгієвська, І. Лещина, В. Кришталь й ін. так визначають та характеризують ці фази: 1) нагромадження інформації, що стосується розуміння факту існування статі, власної статевої ролі, статевої ролі навколишніх й особливостей статевої поведінки у міжособистісному спілкуванні; 2) навчання й закріплення: набуття навичок під час ігрових ситуацій, відповідно до визначеної статі та статево-рольової поведінки; 3) реалізація статевого потягу.

Також психосексуальний розвиток особистості має свої закономірності: закріплення навичок на практиці; становлення сексуальності індивідуума та зміна співвідношення значимості біологічних і соціальних факторів у процесі психосексуального розвитку; кожен етап та стадія розвитку містять деякі елементи наступного етапу розвитку (Г. Кожина, Н. Георгієвська, І. Лещина, В. Кришталь) [37, с. 9].

Практичне втілення знань із сексології відбувається у ході статевого виховання молоді, коли батьки та вихователі ведуть просвітительську діяльність з підлітками.

У сучасному світі, особливо у США, натомість поняття «статеве виховання» вживають «сексуальна освіта» або «сексуальна просвіта». Сексуальна освіта (просвіта) розвинених охоплює величезні ресурси для сексуального виховання поколінь, призначені як для молоді, так і для батьків та освітян. І це допомагає людям отримати інформацію, навички та мотивацію приймати здорові рішення щодо сексу та сексуальності.

Сексуальна освіта – це передусім високоякісне навчання та вивчення найрізноманітніших тем, що стосуються сексу та сексуальності, вивчення цінностей та переконань щодо цих тем і набуття навичок, необхідних для навігації у відносинах та управління власним сексуальним здоров'ям (Sex education) [64].

Сексуальне виховання може проходити в школах, в громаді чи в Інтернеті. Однак все ж батьки відіграють важливу та центральну роль у забезпеченні статевого виховання.

Комплексна сексуальна освіта має стосуватися широкого спектру тем: розвиток людини (включаючи розмноження, статеве дозрівання, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність); відносини (включаючи сім'ї, дружбу, романтичні стосунки та побачення); особисті навички (включаючи спілкування, ведення переговорів та прийняття рішень); сексуальна поведінка (включаючи утримання та сексуальність протягом усього життя); сексуальне здоров'я (включаючи венеричні захворювання, контрацепцію та

вагітність); суспільство та культура (включаючи гендерні ролі, різноманітність та сексуальність у ЗМІ).

Так, у США існує кілька важливих ресурсів для керівництва всебічним вихованням сексуальності. Так, зокрема Рада з питань сексуальності та освіти США (SIECUS), ініціатива «Майбутнє сексуального виховання» (FoSE) мають на меті сприяти інституціоналізації всебічної сексуальної освіти у державних школах, для чого й розробили Національні стандарти сексуальної освіти, Національні стандарти підготовки вчителів тощо.

Останніми роками в Україні приділяється більше уваги статево-му вихованню молоді, сексуальній освіті й просвіті, про що свідчать навчальні посібники з цієї теми, наприклад, як-от: «Психологія сексуального розвитку» (Н.Максимчук, 2006), «Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді» (А.Нагорна, В.Беспалько, 2004), «Сексуальна педагогіка» (В. Кравець 2016), «Статеве виховання» (Л. Олійник, 2010) й ін. [31, 34, 27, 36].

Своєрідний «буквар», цікавий і корисний буклет «Сексуальне виховання дітей» було створено за ВГЦ «Волонтер» і ЮНІСЕФ за фінансової підтримки Європейського Союзу – містить матеріали про сексуальне виховання дітей у формі запитань і відповідей: Що таке сексуальність і навіщо про неї знати дітям? Коли починати сексуальне виховання і чи починати взагалі? Як говорити з дітьми про статеві стосунки? й ін. (Буклет) [41].

Актуальними для батьків і вихователів з точки зору сексуального, точніше психосексуального виховання, є книги такі В. Кагана, як: «Психосексуальное воспитание детей и подростков» (1990), «Понимая себя: взгляд психотерапевта» (2016), «Искусство жить. Человек в зеркале психотерапии» (2019) й ін. (В. Каган) [19-22].

Отже, місія батьків і вихователів у психосексуальному розвитку вихованців полягає в системному комплексному підході до статевого виховання особистості в процесі її успішної соціалізації.

Проблема формування особистості є невичерпною у різних дотичних до неї науках та кожного разу новою з точки зору постійно змінюваного

природного світу, соціуму та людини в ньому. З огляду на це, вона була, є і буде актуальною завжди, оскільки вічно актуальним для людства є процес передачі поколінням духовних і матеріальних цінностей – виховання наступних поколінь відповідно до пануючих у суспільстві цінностей.

Висновок з першого розділу

У першому розділі було охарактеризовано сексуальність як невід’ємну частину людського життя, конкретизовано знання про психосексуальний розвиток людини, окреслено місію батьків і вихователів у психосексуальному розвитку підлітка.

З огляду на актуальність зазначеної проблеми, можна зробити такий попередній висновок:

Сексуальність людини є дуже складною поведінкою, на яку впливають багато аспектів людського життя, включаючи фізіологію, пізнання та навчання, а також культуру, історію та гуманістичну перспективу.

Людська сексуальність багатовимірна, і пояснити її можна лише за допомогою включення багатьох перспектив та ідей, серед яких конкретним моментом є мотиваційний фактор.

Психологічні фактори психосексуального формування людини, зокрема підлітка, включають наші мотиви, набуті інтереси, наше ставлення, волю та характер, наші розумові здібності (такі, як інтелект).

З огляду на вище викладене, надалі слід зосередитися на основних факторах формування психосексуального розвитку підлітка – комунікації й інформуванні та розглянути батьківське та соціальне ставлення до сексуальності підлітка з метою зменшення ризиків підліткової вагітності та захворювань, що передаються статевим шляхом.

РОЗДІЛ 2

КОМУНІКАЦІЯ Й ІНФОРМУВАННЯ ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА

Психосексуальний розвиток підлітка необхідно спрямовувати у русло загальнолюдських цінностей відповідно до традицій, віри та загальної культури відповідного суспільства – його треба формувати шляхом комунікування з підлітками та інформування їх про їхню психосексуальну природу. При чому комунікація є спілкуванням, повідомленням або обміном інформацією шляхом розмови, бесіди, письма чи ін.), інформування – успішне передавання інформації, обмін ідеями та почуттями.

Комунікація й інформування у нашому дослідженні мають бути цілеспрямованими – донести до комуніканта (одержувача) інформацію сексуальність, сексуальну поведінку та сексуальну культуру з метою формування психосексуальної особистості підлітка.

2.1. Диференціація сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статті та її значення у подальшому розвитку особистості

Підлітковий вік – це універсальний етап розвитку, починаючи зі здатності народжувати дітей і закінчуючи шлюбом або попереднім етапом, таким як молодість. Культурний контроль сексуальності підлітків у більшості промислово розвинених країн змінився від заборони до дозволу. Біологічний потяг до статевого акту різною мірою обмежений культурними звичаями. Культурне ставлення суттєво відрізняється як до статевого акту, так і до гомосексуальної поведінки. Романтична любов особливо помітна в сучасних промислово розвинених країнах.

З метою формування психосексуального розвитку підлітка ватро розглянути диференціацію сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статті та її значення для подальшого розвитку особистості підлітка, а

також батьківське та соціальне ставлення до сексуальності підлітка та підліткові проблеми, пов'язані з їхньою сексуальною діяльністю.

Слід зазначити, що сексуальність підлітків є такою стадією розвитку, на якій підлітки відчують і досліджують свої сексуальні почуття. Інтерес до сексуальності посилюється під час настання статевого дозрівання, і сексуальність зачасти є життєво важливим аспектом життя підлітків (Л. Понтон) [62, р. 2].

Сексуальний інтерес обох статей може бути виражений різними способами, наприклад, флірт, поцілунки, мастурбація або статеві стосунки з партнером. Сексуальний інтерес серед підлітків, як і серед дорослих, може сильно відрізнятись, і на нього впливають культурні норми та звичаї, статеve виховання, а також всебічне виховання сексуальності, надані сексуальна орієнтація та соціальний контроль, такий як закони про вік згоди.

Коли говоримо про диференціацію сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статі, часто використовуємо поняття «гендерна ідентичність».

Гендерна ідентичність є відчуттям людиною власної статі, чоловічої, жіночої чи не бінарної; вона може корелювати із визначеною статтю при народженні або може відрізнятись від неї.

Гендерна ідентичність є переконанням особи щодо того, якої вона статі. У культурі, де стать вважається дихотомічною, окремі особи вважаються чоловічими або жіночими. Схоже, багато культур допускають більший діапазон можливих гендерних ідентичностей.

Гендерна роль відноситься до суспільної поведінки, яка вважається відповідною для певної статі. Відповідні гендерні ролі сильно різняться в різних культурах, суспільствах та історичних періодах.

Однак усі суспільства мають набір гендерних категорій, які можуть бути основою формування соціальної ідентичності людини стосовно інших членів суспільства.

Гендерні подібності та відмінності визначають статеве функціонування підлітка. З цією метою слід надати зміст дослідження Л. Салліван і Дж. Маджерович, що стосувалося сексуальності у студентів за гендерною ознакою (Л. Салліван) [61, 109–121].

Дослідники вивчали статеве функціонування підлітків, порівнюючи підлітків і дорослих – і не виявили значущих відмінностей між ними. Бажання, задоволення та сексуальне функціонування, як правило, були високими серед вибірки учасників (у віці 15-21 років). Крім того, значних гендерних відмінностей у поширеності статевої дисфункції також не виявлено. Що стосується проблем зі статевим функціонуванням, то найчастішими проблемами чоловіків були переживання з приводу сексуальних можливостей (81,4%) та передчасна еякуляція (74,4%); інші поширені проблеми включали проблеми з ерекцією та труднощі з еякуляцією (більшість проблем не були хронічними). Загальні проблеми для дівчаток включали відсутність сексуального інтересу під час сексуальної ситуації (81,2%), незадовільне збудження (75,8%), занепокоєння сексуальними діями (75,8%) та хворобливі статеві стосунки (25,8%). Більшість проблем у дівчат також не були постійними, однак постійною проблемою для деяких учасників була нездатність відчувати оргазм (Л. Салліван) [61].

Ці ж автори виявили чотири тенденції: сексуальне задоволення зростало із збільшенням кількості сексуального досвіду учасників; ті, хто зазнав сексуальних труднощів, як правило, уникали сексу; деякі учасники продовжували регулярно займатися сексуальною діяльністю, навіть якщо вони мали низький інтерес; і нарешті, багато людей відчували біль під час сексуальної діяльності, якщо відчували низьке збудження (Л. Салліван) [61].

Інше дослідження показало, що є нерідкі випадки, коли дівчата-підлітки повідомляють, що не відчують бажання займатися сексуальною активністю, коли вони перебувають у стосунках. Однак багато дівчат займаються сексуальними діями, навіть якщо вони цього не бажали, щоб уникнути того, що, на їх думку, може напружувати їхні стосунки. Дослідник

заявляє, що це може бути через тиск суспільства на дівчат, щоб вони були «хорошими дівчатами»; такий тиск може змусити дівчат-підлітків думати, що вони не повинні відчувати бажання так, як хлопці. Навіть коли дівчата говорили, що відчувають сексуальний потяг, вони говорили, що часто намагалися приховати свої почуття (Р. Стоун) [66, р.6-12].

Дослідження того, як гендерні стереотипи впливають на сексуальність підлітків, є важливим, оскільки це може продемонструвати вихователям сексуального здоров'я, як вони можуть вдосконалити своє програмування, щоб точніше враховувати потреби підлітків.

Наприклад, соціальна установка про те, що дівчата «нібито» не цікавляться сексом, насправді ускладнила ситуацію для дівчат, оскільки вони хочуть мати секс, зокрема більш безпечний.

У той же час, педагоги часто говорять дівчатам, щоб вони робили вибір, який приведе до безпечнішого сексу, але не завжди говорять їм, як вони повинні це робити. Це свідчить про труднощі, які можуть виникнути внаслідок незнання того, як суспільна перспектива статі та сексуальності впливає на сексуальність підлітків.

Вище зазначені дослідження гендерних особливостей сексуальної поведінки є прикладом того, як суспільні очікування щодо статі можуть вплинути на сексуальне функціонування підлітків.

Тут слід додати, що суттєво впливає на сексуальну поведінку підлітка й сексуальна орієнтація. Сексуальна орієнтація людини – модель сексуального інтересу до протилежної або тієї ж статі. Хоча жодна теорія про причину сексуальної орієнтації ще не отримала повної підтримки, є досить багато досліджень, що підтверджують несоціальні причини сексуальної орієнтації, особливо для чоловіків. Сексуальна орієнтація визначається як тривалий зразок романтичного або сексуального потягу (або їх поєднання) до осіб протилежної статі, тієї самої статі або обох статей.

Сексуальна поведінка підлітків чоловічої і жіночої статі багато в чому визначається правильною статево-рольовою поведінкою передусім батьків, а

потім – спілкуванням з однолітками, а також й участю в різних іграх. Усе це сприяє формуванню чоловічих або жіночих особливостей характеру та вибору адекватної статево-рольової поведінки, що тісно пов'язано зі становленням характеру й особистості підлітка.

Диференціація сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статі та її значення у подальшому розвитку особистості зумовлює вибір об'єкта потягу та здійснюється у пубертатному періоді за інтенсивного функціонування ендокринної системи й активного розвитку психосексуальних особливостей особистості.

Отже, для успішного психосексуального розвитку підлітка ватро враховувати диференціацію сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статі, а також використовувати ці знання у подальшому житті підлітка, оскільки порушення ранніх етапів психосексуального розвитку приводить до його грубих деформацій, які відбиваються на подальшому формуванні особистості.

2.2. Батьківське та соціальне ставлення до сексуальності підлітка як предмет психологічного дослідження

Важливим аспектом психосексуального розвитку підлітка є передусім батьківське ставлення до сексуальності підлітка та розуміння батьками підліткових проблем, пов'язаних із їхньою сексуальною діяльністю.

Психологія виховання більш детально окреслена у педагогічній психології, де розкриваються психологічні теорії виховання, механізми виховних впливів і самовиховання тощо. Формування особистості складає сукупність властивостей людини, спрямованих на її всебічний розвиток. І тому виховання охоплює розумове, моральне, статево, правове, антинаркогенне, екологічне, трудове, економічне, естетичне й фізичне виховання в їх нерозривному зв'язку.

Статеве виховання у системі формування особистості є закономірною складовою загального процесу виховної роботи, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді й оволодіння нормами взаємин із представниками протилежної статі, а також правильне ставлення до проблем статі загалом.

Статеве виховання базується на усвідомленні сексуальності як невід'ємної частини людського життя.

Статеве виховання також називають сексуальним вихованням. Це є навчання про сексуальну анатомію людини, статеве розмноження, статевий акт, сексуальну поведінку людини та інші аспекти сексуальності (образ тіла, сексуальна орієнтація, побачення та стосунки).

Загальноприйнятими суб'єктами статевого виховання є батьки, вихователі, друзі, шкільні програми, релігійні групи, популярні ЗМІ та громадські кампанії в галузі охорони здоров'я.

Сексуальна освіта не завжди ведеться однаково в усіх країнах. Наприклад, у Франції статеве виховання є частиною шкільної програми з 1973 року. Очікується, що школи забезпечуватимуть від 30 до 40 годин статевого виховання та видаватимуть учням восьмого та дев'ятого класів презервативи. У січні 2000 р. уряд Франції розпочав інформаційну кампанію щодо контрацепції телевізійними та радіопередачами та розповсюдження серед старшокласників п'яти мільйонів листівок про контрацепцію (Adolescent sexuality) [46].

У Німеччині статеве виховання є частиною шкільної програми з 1970 року, а з 1992 року сексуальне виховання за законом є державним обов'язком. Опитування Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо звичок європейських підлітків у 2006 році показало, що німецькі підлітки дбають про контрацепцію. Рівень народжуваності серед німців у віці від 15 до 19 років становить 11,7 на 1000 населення, порівняно з 2,9 на 1000 населення в Кореї та 55,6 на 1000 населення в США (Adolescent sexuality) [46].

За даними Ради з питань сексуальної інформації та освіти США, у більшості сімей батьки є основними секс-вихователями своїх підлітків. Вони виявили, що 93% опитаних дорослих підтримують сексуальне виховання у середній школі та 84% підтримують його у молодших класах. Насправді 88% батьків молодших школярів та 80% батьків старшокласників вважають, що статеве виховання в школі полегшує їм розмову з підлітками про секс. Крім того, 92% підлітків повідомляють, що вони хочуть як поговорити зі своїми батьками про секс, так і пройти всебічну статеву освіту в школі (Adolescent sexuality) [46].

У США не лише американські студенти отримують статеве виховання в рамках шкільних чи релігійних програм, але їх також виховують батьки. Американські батьки менш схильні впливати на реальний сексуальний досвід своїх дітей, ніж просто кажуть своїм дітям, що їм не слід робити. Як правило, вони сприяють утриманню, навчаючи своїх дітей речами, які можуть зробити їх підлітків не бажаними займатися сексуальною активністю.

Майже всі американські студенти хоча б раз між 7 і 12 класами отримують певну форму сексуального виховання; багато шкіл починають звертатися до деяких тем ще з 5-го або 6-го класу. Однак те, що учні вивчають, дуже різняться, оскільки рішення про навчальну програму досить децентралізовані. В американських школах викладають дві основні форми статевого виховання: всебічну та лише для утримання. Дослідження 2002 року, проведене Фондом сім'ї Кайзера, показало, що 58% директорів загальноосвітніх шкіл описують свою програму статевого виховання як всебічну, тоді як 34% заявили, що основним посланням їхньої школи було лише утримання. Різниця між цими двома підходами та їх вплив на поведінку підлітків залишається суперечливою темою в США.

Деякі дослідження показали, що програми лише для утримання не мають позитивних наслідків. Інші дослідження показали, що конкретні програми призводять до того, що понад 2/3 студентів стверджують, що вони залишатимуться утриманими до шлюбу місяці після завершення такої

програми; Однак такі обіцянки незайманості є статистично неефективними і фактично понад 95% американців займаються сексом до шлюбу (Л. Фінер) [52, р. 73–80].

В Азії стан програм статевого виховання знаходиться на різних стадіях розвитку. Так, в Індії існують програми для дітей шкільного віку від 9 до 16 років і передбачають відкриту та відверту взаємодію з викладачами; Бангладеш, Непал і Пакистан не мають узгоджених програм статевого виховання (Adolescent sexuality) [46].

Часто педагоги дотримуються думки, що про сексуальність не слід говорити, оскільки це може призводити до розбещеності та насильства (згадаймо тенденцію радянського суспільства, де «не було сексу»). Ці педагоги думають, що такий підхід зменшить рівень сексуальності підлітків. Однак, навпаки, виявлено, що відсутність сексуального виховання негативно впливає на студентів, особливо на групи дівчат-підлітків, які походять із сімей з низьким рівнем доходу. Неотримання належної освіти щодо сексуального здоров'я збільшує підліткову вагітність, сексуальну віктимізацію та рівень відмови від середньої школи. М. Файн й ін. заявляють, що важливо навчити студентів усім аспектам сексуальності та сексуального здоров'я, щоб зменшити ризик цих проблем (М. Файн) [51, р. 29–53].

Думка про те, що сексуальність – це віктимізація, вчить дівчат бути обережними, піддаватися сексуальній жертві та нею скористатися. Педагоги, які дотримуються цієї точки зору, заохочують сексуальне виховання, але зосереджуються на тому, щоб навчити дівчат говорити «ні», навчаючи їх ризиків бути жертвами та навчаючи їх про ризики та хвороби сексуальної активності. Ця позиція вчить підлітків, що хлопчики – хижаки, а дівчата – жертви сексуальної віктимізації. Дослідники стверджують, що це не стосується існування бажання у дівчаток, не стосується соціальних змінних, що впливають на сексуальне насильство, і вчить дівчат розглядати секс як небезпечний лише до шлюбу. Насправді сексуальне насильство може бути дуже поширеним і в шлюбах. Інший підхід включає ідею, що сексуальність –

це індивідуальна мораль; і саме це спонукає дівчат приймати власні рішення, наприклад, рішення про відсутність сексу до заміжжя. Така освіта заохочує самоконтроль і цнотливість (М. Файн) [51, р.29–53].

Загалом у контексті сексуального виховання в середніх школах США не дуже популярним є дискурс про сексуальні бажання, хоча це заохочує підлітків дізнаватися більше про свої бажання, отримання задоволення та надає впевненості у своїй сексуальності. Ймовірно, така точка зору розширює можливості дівчат, оскільки меншою мірою розглядає їх як жертву та заохочує їх більше контролювати свою сексуальність.

Батьківське й соціальне ставлення до підліткової сексуальності значною мірою формують *засоби масової інформації* (ЗМІ). Сучасні засоби масової інформації містять більше сексуальних повідомлень, ніж у минулому, однак наслідки для сексуальної поведінки підлітків залишаються відносно невідомими. Так, наприклад, лише 9% сексуальних сцен на 1300 програм кабельних мереж обговорюють та розглядають потенційно негативні наслідки сексуальної поведінки.

Слід додати, що сучасна мережа Інтернет може надавати підліткам більше негативну інформацію сексуального характеру та хибно висвітлювати проблеми здоров'я, сексуальність та сексуальне насильство.

Дослідження Дж. Брауна з вивчення сексуальних повідомлень у популярних телевізійних шоу показало, що дві з трьох програм містять сексуальні дії, одна 15 шоу включає сцени самого статевого акту. Шоу подає різноманітні сексуальні повідомлення, включаючи персонажів, які розповідають про те, коли вони хочуть займатися сексом, і про те, як використовувати секс, щоб зберегти стосунки. Звісно ж, підлітки можуть використовувати ці повідомлення, а також побачені по телевізору сексуальні дії у своєму власному сексуальному житті (Дж. Браун) [49, р. 42–45].

Результати дослідження Д. Толман і її колег показали, що телебачення не суттєво впливає на сексуальну поведінку підлітків, швидше за все саме тип повідомлення, який вони бачать, має найбільший вплив. Вбачалося, що

гендерні стереотипи, що застосовуються в сексуальних сценах по телевізору, мають великий вплив на підлітків. Дівчата відчували, що вони менше контролювали свою сексуальність, коли бачили, як чоловіки об'єктивують жінок і не цінують прихильності. У дослідженні обговорювався ризик того, що жінки усвідомлюють це та поширюють ідею, що нормально бути слабким і постійно відповідати згодою чоловікам. Однак дівчатам, які бачили по телевізору жінок, котрі спростовували сексуальні досягнення чоловіків, зазвичай було зручніше говорити про власні сексуальні потреби у своєму сексуальному досвіді, а також відстоювати себе. Їм було зручно встановлювати сексуальні обмеження, і тому вони контролювали свою сексуальність. Висновки для хлопчиків були менш чіткими; ті, хто бачив домінуючих та агресивних чоловіків, насправді мали менше сексуального досвіду (Д. Толман) [69, р. 9–16].

Однак можна поставити під сумнів ефекти від засобів масової інформації. Згідно з даними статистики охорони здоров'я уряду США, підлітки затримували початок статевого акту в останні роки, незважаючи на збільшення кількості сексуальних засобів масової інформації.

Також американських дослідників цікавило, чи існує якась залежність між сексуальним контентом у ЗМІ та підлітковою вагітністю. Дослідження показали, що підлітки, які спостерігали високий рівень сексуального вмісту, мали вдвічі більше шансів завагітніти протягом трьох років порівняно з тими підлітками, які не зазнавали такої кількості сексуального контенту. Отже, спосіб подання у ЗМІ сексу має величезний вплив на сексуальність підлітків (Дж. Браун) [49].

Українські школи на сьогодні не мають єдиного предмета зі статевого виховання дітей (підтверджують у Міністерстві освіти і науки України), хоча окремі елементи сексуальної освіти розпорочені між кількома обов'язковими предметами та факультативними курсами для школярів. Однак, наголошує Однак, наголошує Н. Константінова, питання сексуальної

освіти нині є особливо важливим, і до нього все більше й більше зростає увага як педагогів, так і батьків (Н. Константинова) [26].

Слід сказати, що в Україні досить помітною інституцією з проблем сексуального виховання й освіти є Національний Інститут сексології та сексуального здоров'я, ідея створення якого належить Асоціації сексологів та сексотерапевтів України. Метою його створення є теоретичні та фундаментальні наукові дослідження сексуальності, а також розвиток освітніх програм у галузі сексології.

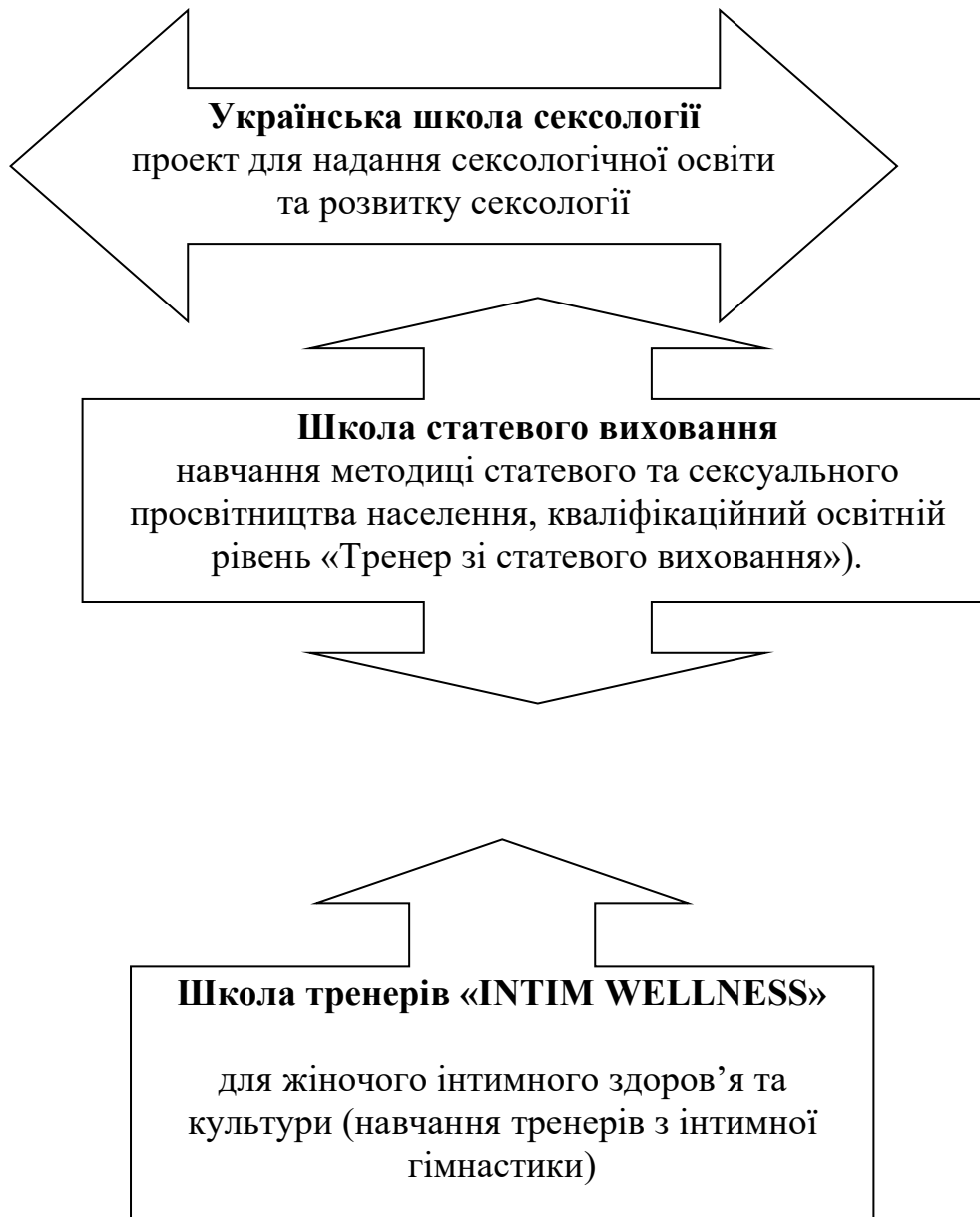
Фундатори цієї інституції прагнуть усвідомити та переосмислити сексуальність людини в контексті її національної специфіки, а тому слушно стверджують: «В зв'язку з накладанням моральної лібералізації сексуальності на безграмотність в цій області нашого населення, виник ряд наслідків як психосоціальних так сексологічних. Разом з тим, враховуючи факт пострадянського минулого з його потрійними стандартами щодо сексуальності людини та впливом неадаптованої популярної зарубіжної літератури, ми в сучасній Україні маємо ряд викликів та завдань» (Асоціація сексологів) [35].

Це підтверджують і соціологічні дослідження Аналітичного центру Cedos у партнерстві з Дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) та за підтримки Міністерства освіти та науки України (Є. Стадний) [71].

Навчання в Інституті спрямоване на підготовку сексологів-практиків, які вміють ефективно вирішувати сексологічні проблеми. Зміст навчання подаємо на рис. 2.1.

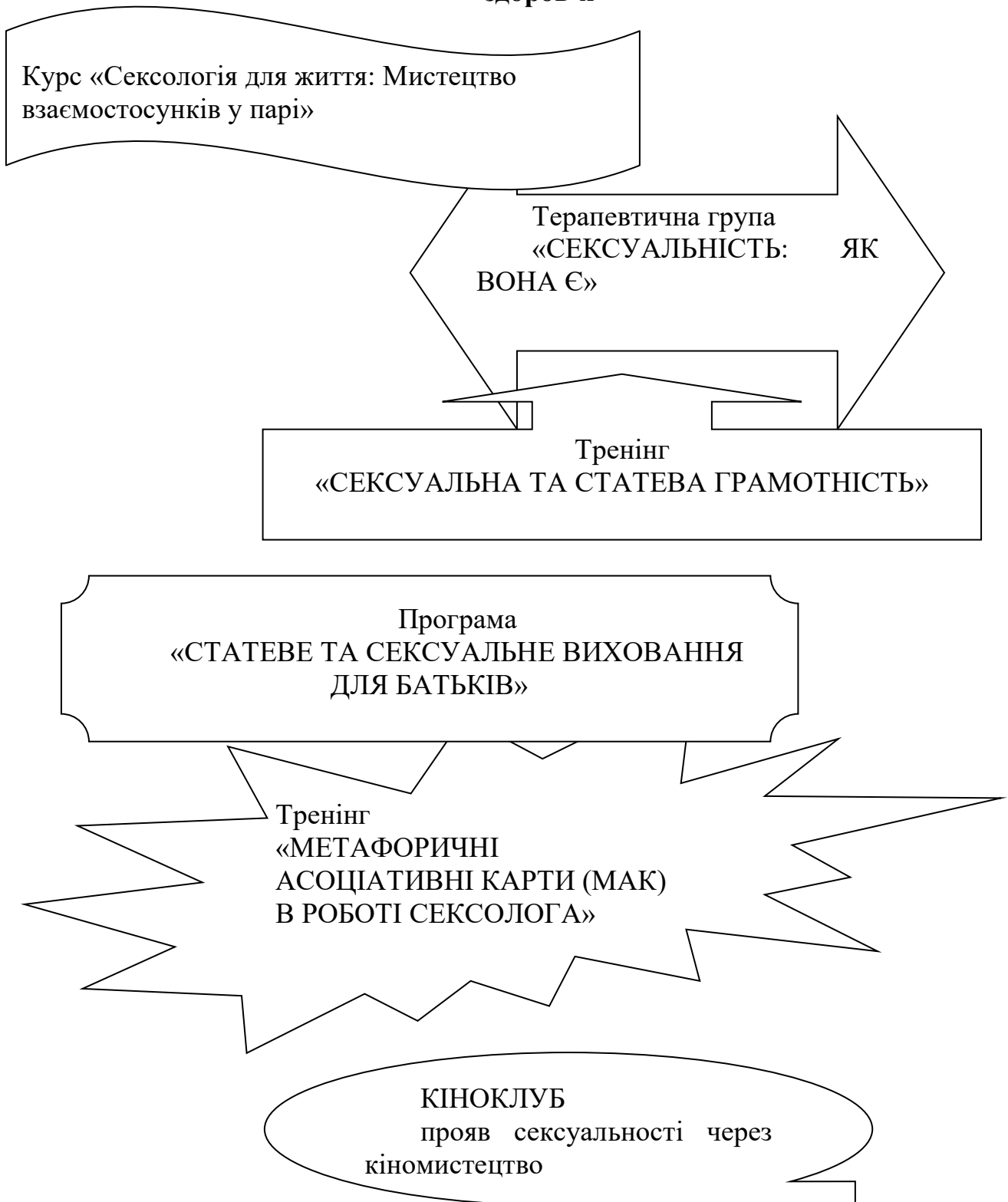
Спеціалізації

Національного Інституту сексології та сексуального здоров'я

Рис. 2.1. Спеціалізації Національного Інституту сексології та сексуального здоров'я

**Програми навчання
Національного Інституту сексології та сексуального
здоров'я**

Рис 2.2. Програми навчання Національного Інституту сексології та сексуального здоров'я

Особливо цінним для нашого дослідження є тренінг для підлітків «Сексуальна та статева грамотність», розроблений Асоціацією сексологів та сексотерапевтів України. Він адресований підліткам для ознайомлення з базовими знаннями з сексуальності та статі, осмислення своєї сексуальності та прагнення побудувати стосунки та взаємини з представниками протилежної статі (табл. 2.1, додаток Д).

Таблиця 2.1

Сексуальна та статева грамотність

Зміст занять	Знання й навички	Просвітницька інформація
<ul style="list-style-type: none"> - культура сексуального здоров'я; - анатомія та фізіологія людської сексуальності; - фізичне сексуальне здоров'я; - сексуальність і особливості віку: чуттєві зміни, сприйняття, - сексуальні переживання й вияви; - безпечні сексуальні стосунки; - гармонійні стосунки зі своїм хлопцем чи дівчиною; - психологічне сексуальне здоров'я; - любов і маніпуляції; - відмова у сексі; 	<ul style="list-style-type: none"> - правильний догляд за собою і своїм тілом; - формування особистої системи цінностей; - впевненість в собі й у своїх вчинках; - ефективно спілкуватися з батьками, однолітками, друзями, з протилежною статтю; - відстоювання власної позиції; - виявлення своїх емоцій; - розуміння емоцій інших людей; - усвідомлення ризику для здоров'я; - способи уникнення шкоди для здоров'я; - уникнення ситуацій, що призводять до сексуального 	<ul style="list-style-type: none"> - фізіологічні та психологічні особливості дорослішання; - емоції та секс; - особливості жіночого та чоловічого організму; - дружба, закоханість, кохання; - статевий потяг; - особливості взаємин між статями; - ризики раннього статевого життя: - передчасна вагітність; - інфекції, що передаються статевим шляхом (ПСП), ВІЛ; - боулінг; - види насильства; - життєві цінності.

- віртуальна безпека й обачність у соціальних мережах.	наси́льства; - осми́слення власних можливостей вибору партнера та типу сексуальних стосунків.	
--	--	--

Як бачимо, вітчизняні науковці у галузі сексології (сексологи та сексотерапевти) плідно працюють над сексуальним просвітництвом і батьків, і вчителів, і підлітків, сприяючи виробленню позитивної установки на сексуальність і розвиток навичок ефективної взаємодії (комунікації) для побудови довірливих сексуальних відносин і стосунків з особами протилежної статі.

Отже, важливим аспектом психосексуального розвитку підлітка є передусім батьківське ставлення до сексуальності підлітка та розуміння батьками підліткових проблем, пов'язаних із їхньою сексуальною діяльністю (базуються на психолого-педагогічних знаннях про психосексуальний розвиток особистості).

Ставлення соціуму до психосексуального розвитку підлітка можна ставити на другий план, оскільки соціальні установки щодо психосексуального розвитку підлітка накладаються на родинні – ті, що дитина одержала від народження в сім'ї.

Соціальний аспект визначається соціокультурним і загальним культурним середовищем мешкання підлітка: рівнем сексуального виховання, місцем та програмами сексуального навчання, географічним розташуванням, расовими ознаками тощо.

2.3. Проблеми підліткової вагітності та статевих захворювань у контексті інформування та комунікації з батьками та вчителями

Проблеми підліткової вагітності та ризик захворювання хворобами, які передаються статевим шляхом, є одним із факторів недостатнього інформування та комунікації з батьками та вчителями.

Сексуальна активність людини загалом пов'язана з різними ризиками.

Ризики статевого спілкування включають небажану вагітність та зараження інфекцією, що передається статевим шляхом, такою як ВІЛ/СНІД, яку можна зменшити за наявності та використання презервативу або використання інших безпечних практик сексу. Контрацептиви спеціально знижують ймовірність вагітності.

Ризики є вищими для підлітків, оскільки їх мозок нервово незрілий. Спеціальні області мозку в лобовій частині кори головного мозку і в гіпоталамусі, які вважаються важливим для самоконтролю й аналізу ризиків та оцінки, у підлітків є не повністю дозрілими. Префронтальна кора людського мозку не буде повністю сформована до 20, а то навіть і до 25 років. Частково через це підлітки, як правило, є менше підготовленими, ніж дорослі, щоб приймати обґрунтовані рішення та передбачити наслідки своєї сексуальної поведінки, хоча візуалізація мозку та поведінкові кореляційні дослідження у підлітків можна вважати непричинними.

Проблеми підліткової вагітності

Дівчата-підлітки стають фертильними після менархе (першої менструації), яка зазвичай відбувається у віці від 11 до 12 років. Після менархе статевий акт (особливо без контрацепції) може призвести до вагітності. Тоді вагітний підліток може мати викидень, зробити аборт або виносити дитину до кінця терміну.

Зазвичай, вагітні підлітки стикаються з багатьма тими ж проблемами, що і жінки у віці 20-30 років. Однак існують додаткові медичні проблеми у молодих матерів, особливо у віці до 15 років, та у тих, хто живе в країнах, що

розвиваються. Наприклад, акушерські проблеми є особливим питанням для дуже молодих мам у бідніших регіонах.

Для матерів у віці від 15 до 19 років ризики пов'язані більше із соціально-економічними факторами, ніж із біологічними наслідками віку. Однак дослідження показали, що ризик низької ваги новонароджених дітей пов'язаний із самим біологічним віком підлітків, навіть після контролю за іншими факторами ризику (наприклад, використання допологової допомоги тощо).

Слід зазначити, що в усьому світі рівень підлітків, що народжують дітей, коливається широких межах. Наприклад, в Африці зафіксовано високу частку матерів-підлітків, а у промислово розвинених азіатських країнах (Південна Корея, Японія) ці показники зазвичай низькі. Підліткова вагітність у розвинених країнах, як правило, буває поза шлюбом і несе соціальну стигму; тут матері-підлітки та їхні діти демонструють нижчий рівень освіти, вищі показники бідності та нижчі показники якості життя порівняно з дорослими матерями та їхніми дітьми.

Тобто варто сказати, що вагітність у підлітків напряму залежить від статевого виховання й освіти, рівня якості життя та культурних традицій певного суспільства.

Інфекції, що передаються статевим шляхом

Загалом у підлітків найвищий рівень інфекцій, що передаються статевим шляхом, порівняно зі старшими групами. Сексуально активні підлітки частіше вважають, що вони не заражаються інфекцією, що передається статевим шляхом, як дорослі. Підлітки частіше мають зараженого партнера і рідше отримують медичну допомогу при підозрі на інфекції статевих шляхів. Вони також рідше підлягають лікуванню зазначених інфекцій. Коінфекція суттєво поширена серед підлітків.

Статеві інфекції можуть мати великий негативний фізіологічний і психологічний вплив на підлітка, у зв'язку з чим батьки мають тісно спілкуватися з педіатром, метою якого буде рання діагностика та лікування.

Раннє лікування особливо важливим є для запобігання медичних ускладнень та безпліддя. Профілактика статевих інфекцій має бути пріоритетом для всіх навчальних і медичних закладів роботи з підлітками.

Основною причиною підліткової вагітності та захворювань, що передаються статевим шляхом є недостатнє інформування підлітків та слабка їх комунікація з батьками та педагогами.

Прикладом фахового інформування підлітків про сексуальність, сексуальну поведінку, сексуальні стосунки, сексуальну культуру є розробки вітчизняної Асоціації сексологів. Для прикладу подаємо зразок такого інформування у табл. 2.2 (як виглядає сучасне інформування підлітка).

Таблиця 2.2

Інформування підлітків про сексуальну грамотність

Адресність

Для кого?	<ul style="list-style-type: none"> - для підлітків, на якому молоді люди зможуть ознайомитися з базовими знаннями з людської сексуальності та статі. Тренінг допоможе зрозуміти та повірити в себе, навчить краще розуміти інших; - для підлітків, котрі бажають розібратися в своїй сексуальності, вміти будувати стосунки та взаємини, бути впевненими та обізнаними з базових питань власної та протилежної статі.
-----------	---

Ціль

Яка мета тренінгу?	Формування позитивної установки на сексуальність та розвиток навиків ефективної взаємодії (комунікації) для побудови довірливих відносин та стосунків.
--------------------	--

Інформація

Під час тренінгу підліток дізнається:	
<ul style="list-style-type: none"> - що таке культура сексуального здоров'я; 	<ul style="list-style-type: none"> - як будувати безпечні сексуальні стосунки;

<p>- анатомію та фізіологію людської сексуальності (фізичне сексуальне здоров'я);</p> <p>- особливості віку: чуттєві зміни, сприйняття, переживання, прояви і т.д. (вік і сексуальність);</p>	<p>- як мати гармонійні стосунки зі своїм хлопцем чи дівчиною (психологічне сексуальне здоров'я);</p> <p>- як розпізнати: тебе люблять, чи маніпулюють;</p> <p>- як сказати «НІ», коли від тебе вимагають сексу;</p> <p>- як бути обачним в соціальних мережах (віртуальна безпека).</p>
---	--

Дискусія

<p>Що заважає нормальному статевому розвитку?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність комунікативних навичок; - комплекси; - переконання; - підліткова вагітність; - захворювання що передаються статевим шляхом; - порно індустрія та соціальні мережі; - сучасні сексуальні навіювання та ідеології (мода); сексуальне насилля; - рання сексуалізація стосунків та її наслідок - ранній секс.
---	---

Знання

<p>Підлітки знатимуть:</p>	<p>фізіологічні та психологічні особливості дорослішання;</p> <p>для чого потрібні емоції;</p> <p>особливості жіночого та чоловічого організму;</p> <p>що таке дружба, закоханість, кохання;</p> <p>формування статевого потягу;</p> <p>особливості взаємин між статями;</p> <p>ризики раннього статевого життя: передчасна вагітність; інфекції, що передаються статевим шляхом</p>
----------------------------	--

	(ІПСШ), ВІЛ; як уникнути булінгу та інших видів насильства; життєві цінності.
--	---

Навички

Підлітки вмітимуть:	правильно доглядати за собою і своїм тілом; формувати особисту систему цінностей, яка допоможе зберегти впевненість в собі і в своїх вчинках; ефективно спілкуватися з батьками, однолітками, друзями, з протилежною статтю і відстоювати власну позицію; проявляти свої емоції, розуміти емоції інших людей; усвідомлювати зони ризику для здоров'я та уникати їх; уникати ситуацій, що призводять до насильства, в тому числі й сексуального; осмислювати власні можливості при виборі майбутньої професії.
------------------------	---

Отже, проблеми підліткової вагітності та ризик захворювання хворобами, які передаються статевим шляхом, зачасту є результатом недостатнього інформування та комунікації з батьками та педагогами, обов'язком яких є ознайомлення підлітків з базовими знаннями з людської сексуальності та статі, надання допомоги в усвідомленні своєї сексуальності, у налагодженні стосунків і взаємин з людьми протилежної статі, у вихованні впевненості в собі, відчуття обізнаності у ризиках ранніх статевих стосунків.

Висновок з другого розділу

Таким чином, у другому розділі надано диференціацію поведінки підлітків чоловічої та жіночої статі та підкреслено значення цих відмінностей для подальшого психосексуального розвитку особистості, досліджено батьківське та соціальне ставлення до сексуальності підлітка,

визначено проблеми підліткової вагітності та ризик захворювань, що передаються статевим шляхом.

Розгляд основних факторів формування психосексуального розвитку підлітка засвідчив, що серед факторів формування психосексуального розвитку підлітків вагому роль виконують інформування й комунікація.

Для успішного сексуального виховання підлітків необхідною є диференціація сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статі та усвідомлення батьками й педагогами її значення у подальшому розвитку особистості.

Батьківське та соціальне ставлення до сексуальності підлітка вимагає окремих серйозних психологічних досліджень вітчизняної педагогіки, психології, сексології. Це підтверджують і соціологічні дослідження Аналітичного центру Cedos (Є. Стадний) [71].

Проблеми підліткової вагітності та ризик статевих захворювань є одним із факторів недостатнього інформування та комунікації підлітків із своїми батьками в сім'ї та вчителями у школі.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УСВІДОМЛЕННЯ ПІДЛІТКАМИ СЕКСУАЛЬНОСТІ

Вивчення сексуальності підлітка передбачає емпіричне дослідження щодо ставлення підлітків до сексуальності, що своєю чергою передбачає добір інструментів дослідження підліткової сексуальності та окреслення їх характеристики, змісту, структури дослідження, виконання аналізу й інтерпретації результатів.

3.1. Інструменти та зміст емпіричного дослідження усвідомлення підлітками сексуальності

Існує безліч способів збору наукових доказів про людську сексуальність і психосексуальний розвиток людини. Хоча деякі методи зосереджуються на описі, інші – на виявленні зв'язків між змінними, а треті – на виявленні причинно-наслідкових зв'язків.

Методи дослідження сексуальності людини

Передусім наведемо загальні резюме щодо різних методів збору даних і специфіки їх використання у нашому дослідженні.

Методом *опитування* збирають інформацію про поведінку через інтерв'ю з учасниками або анкетування (Г. Берегова) [6, с. 187-190]. Метою цього конкретного методу є збір інформації про сексуальне ставлення та поведінку певної частини населення чи групи людей – у нашому дослідженні підлітків. Цей конкретний метод має обмеження. Наприклад, недоліки цього методу полягають у тому, що опитування вимагають самостійного звітування учасників, отже, цілком ймовірно, що зібрані дані можуть містити безліч неточностей. Залежно від поставленого запитання, респондент може захотіти представити себе соціально прийнятним, збентежитись чи відповісти

правдиво. Крім того, багато людей відмовляються навіть брати участь у дослідженнях опитування сексуальності людини.

Можна стверджувати, що одним із основних досліджень сексуальності людини, що використовує метод опитування, було проведене А. Кінсі та його колегами (1948, 1953) щодо сексуальності дорослих. Дослідники опитали близько 5300 чоловіків та 5900 жінок у період з 1938 по 1949 рік і задавали їм різноманітні запитання щодо їх сексуальної поведінки та поглядів. Цей підхід був доречним, оскільки А. Кінсі особливо цікавився частотою певної сексуальної поведінки (наприклад, оральний секс, мастурбація та статевий акт), а не основними причинами. Результати та наслідки цього дослідження можуть бути використані для подальших досліджень сексуальності підлітків.

Метод опитування було активно використано у нашому дослідженні, зокрема таким чином було проведено:

1) інтерв'ювання вчителів на наявність знань із сексології та статевого виховання (попередження передчасної вагітності, інфекцій, ВІЛ, уникнення сексуального насильства) і формування життєвих цінностей;

2) інтерв'ювання батьків з метою виявлення систематичності статевого виховання в сім'ї; наявності у батьків знань із сексології та психології сексуальності; націленість батьків на збереження сексуального здоров'я та формування особистісних цінностей підлітка;

3) анкетування підлітків на виявлення інтелектуального рівня розвитку – тест IQ Українського центру оцінювання якості освіти (IQ тест українською) [56].

4) анкетування (анонімне) підлітків з метою виявлення їхнього ставлення до своєї сексуальності та усвідомлення значення сексуальності в житті людини (додаток Г).

Метод *спостереження* надає можливість безпосереднього спостереження за сексуальною поведінкою (Г. Берегова) [6, с. 161-169]. Ці спостереження можуть проводитись у польових умовах або в лабораторіях. Однак цей конкретний метод має дещо обмежене застосування через вимогу

конфіденційності, яка охоплює сексуальний досвід у багатьох культурах. Прикладом спостережень є випадки, коли психологи спостерігають закономірності невербального спілкування та мови тіла серед пар у ситуаціях знайомства. Дослідники також можуть взаємодіяти з людьми, поведінку яких вони фіксують, це вважається методом спостереження за учасниками (О. Разус) [63].

Слід додати, що одне з основних досліджень сексуальної поведінки людей методом спостереження – це сексуальна реакція людини, ґрунтовно досліджена Вільямом Мастерсом і В'єрджинією Джонсон. Незважаючи на суперечки, цей метод дослідження надає надійну картину того, що відбувається з тілом під час сексуальної поведінки спостережуваного (В. Мастерс, В. Джонсон) [70].

У нашому дослідженні також використовувався метод спостереження за реакцією підлітків на а) бесіди, розмови й лекції про сексуальність людини, б) фільми (документальні й художні) про сексуальність підлітків, перше кохання, перший сексуальний досвід; в) музичні кліпи з еротичними сценами та їх обговорення тощо.

Однак слід зазначити, що одним з основних обмежень цього методу є можливість того, що досліджувана поведінка може бути змінена учасником через присутність спостерігача (тобто ефект спостерігача). Це означає що прилюдні реакції підлітків можуть відрізнятися від справжніх, які будуть прихованими від спостерігача.

Експеримент дозволяє виявити причинно-наслідкові висновки між незалежною змінною та залежною змінною. Одним із прикладів цього методу є вплив на учасників сексуально збудливих матеріалів, тоді як прилади контролюють фізіологічні реакції.

Метод педагогічного експерименту був використаний у нашому дослідженні як спостереження вияву сексуальності у природніх (природний – у звичній обстановці навчально-виховного процесу) і спеціально створених умовах (лабораторний – шляхом ізоляції явища). З огляду на мету

дослідження наш експеримент був констатуючим і частково пошуковим. Особливі обмеження цього методу дослідження здаються очевидними, оскільки не можна маніпулювати багатьма цікавими змінними безпосередньо через етичні стандарти (Г. Берегова) [6, с. 185-187].

Методи теоретичного педагогічного дослідження використовували такі: індукцію та дедукцію, аналіз і синтез, порівняння, класифікацію, абстрагування і конкретизацію.

Кореляційний метод дозволяє досліднику вивчити взаємозв'язок між змінними, що цікавлять. Наприклад, нас зацікавили змінні, що стосуються інтелектуального розвитку підлітка та його обізнаності та ставлення до своєї сексуальності. І дослідження таких змінних і кореляційний аналіз надасть можливість зробити висновки про суттєвість зв'язку чи його відсутність між інтелектуальним розвитком і усвідомленням сексуальності підлітків.

Основним обмеженням цього методу вважаємо те, що кореляція не означає причинності того чи іншого явища, зокрема, наприклад, усвідомлення підлітками значення та важливості у житті сексуальності людини.

Метод тематичного дослідження є інтенсивним вивчення одного конкретного учасника. Так, наприклад, про одну конкретну особу зібрано велику кількість описової інформації, і це надає набагато більш детальну картину про цю особу, ніж зазвичай. Основним недоліком цього методу є те, що про узагальнення явища в сукупності не може бути й мови. Крім того, учасники можуть також мати «прогалини» у своїх спогадах і способах мислення, що спричиняє певне упередження й викривлення досліджуваної інформації, з огляду на що цей інструмент нами було використано фрагментарно.

Отже, у дослідженні психосексуального розвитку підлітків і їхньої сексуальності вважаємо доцільними використовувати такі методи емпіричного дослідження, як опитування, спостереження, експеримент, кореляційний метод, метод тематичного дослідження.

Структуру та зміст емпіричного дослідження усвідомлення сексуальності підлітками доцільно подати схематично (рис. 3.1).

1 етап Опитування

інтерв'ювання вчителів (додаток Б)

наявність знань із сексології та статевого виховання (попередження передчасної вагітності, інфекцій, ВІЛ, уникнення сексуального насильства) і формування життєвих цінностей;

інтерв'ювання батьків (додаток В)

виявлення систематичності статевого виховання в сім'ї; наявності у батьків знань із сексології та психології сексуальності; націленість батьків на збереження сексуального здоров'я та формування особистісних цінностей підлітка;

анкетування/тестування підлітків

виявлення інтелектуального рівня розвитку

анкетування/тестування підлітків (додаток Г)

виявлення їхнього ставлення до своєї сексуальності та усвідомлення значення сексуальності в житті людини (анонімне)

2 етап Спостереження

реакція підлітків

бесіди, розмови й лекції про сексуальність людини, фільми (документальні й художні) про сексуальність підлітків, перше кохання, перший сексуальний досвід; музичні кліпи з еротичними сценами та їх обговорення тощо.

3 етап Експеримент

спостереження вияву сексуальності у природніх і спеціально створених умовах з використанням індукції і дедукції, аналізу й синтезу, порівняння, класифікації, абстрагування і конкретизації.

4 етап Кореляційний аналіз

змінні інтелектуального розвитку підлітка; обізнаність і ставлення до сексуальності.

5 етап Тематичні дослідження

інтенсивне вивчення сексуальної обізнаності й уподобань конкретних підлітків

Рис. 3.1. Структура та дослідження усвідомлення сексуальності підлітками

Таким чином, як бачимо зі схеми 3.1, емпіричне дослідження сексуальності підлітків було системним і багатоетапним з широким діапазоном методів педагогічного дослідження.

3.2. Аналіз та обговорення результатів емпіричного дослідження сексуальності підлітків

Проведене протягом 2020-2021 рр. емпіричне дослідження щодо усвідомлення підлітками своєї сексуальності й наявності в них сексуальної обізнаності з метою збереження їхнього здоров'я (упередження ранньої

вагітності, інфекційних захворювань, психотравм) своєю чергою вимагає аналізу й обговорення.

По-перше, інтерв'ювання вчителів (20 осіб віку 26-46 років чоловічої і жіночої статі), що здійснювали навчання й виховання підлітків у Качкарівському закладі повної загальної середньої освіти та Милівському закладі повної загальної середньої освіти Бериславського району Херсонської області виявило, що більшість учителів мають педагогічний досвід і певну суму знань із статевого виховання, говорять зі своїми учнями про попередження передчасної вагітності, інфекцій, ВІЛ, уникнення сексуального насильства).

Щодо інтерв'ювання батьків слід сказати, що ця категорія респондентів має нижчий рівень обізнаності з сексологією і не приділяє особливої уваги статевого виховання своїх підлітків, однак вони виявляють стурбованість про їхнє здоров'я.

По-друге, основа увага у нашому дослідженні була сконцентрована на кореляції між інтелектуальним розвитком підлітків і їхнім усвідомленням значення сексуальності в житті людини та ставлення до своєї сексуальності. З цією метою було проведено два окремих тематичних тестувань підлітків.

Вибірка по кількості респондентів складала 60 осіб (школярів підліткового віку 7-8 класів) Качкарівського закладу повної загальної середньої освіти та Милівського закладу повної загальної середньої освіти Бериславського району Херсонської області.

Так, інтелектуальний рівень розвитку підлітків виявляли шляхом виконання тесту «IQ тест українською мовою» Українського центру оцінювання якості освіти [56].

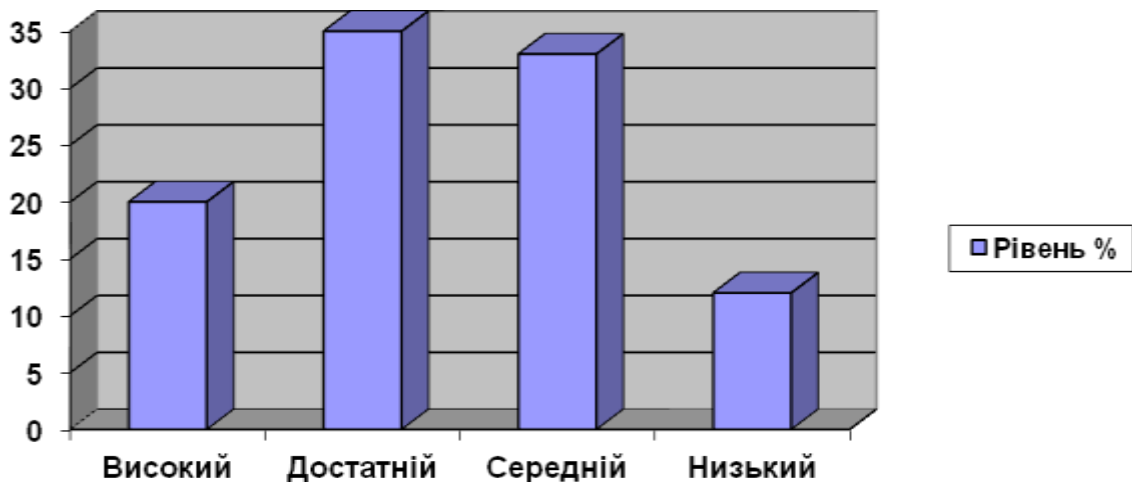
Цей тест включає 40 завдань різної складності на логічне та просторове мислення, як-от: «Яка з фігур має зайняти вільне місце», «Вставте слово, яке було б закінченням першого слова і початком другого», «Вирішіть анаграми і виключіть зайве слово», «Вставте відсутнє число», «Вставте пропущене

слово», «Вставте пропущене число», «Продовжте ряд чисел», «Яка з фігур має зайняти вільне місце» тощо.

Відповідь на завдання складається з одного числа, букви або слова, іноді потрібно зробити вибір із запропонованих, придумати відповідь та записати у віконці. На виконання всіх завдань було передбачено 30 хвилин. Максимальна кількість балів складає 160 (160-140 балів – високий рівень, 140-120 – достатній, 120-100 – середній, 100-80 – низький).

Високий рівень інтелекту виявили 12 учнів (20%), достатній – 21 учень (35%), середній – 20 учнів (33%), низький – 7 учнів (12%).

Результати тестування на рівень інтелекту підлітків у відсотковому відношенні подаємо на діаграмі (рис. 3.2).

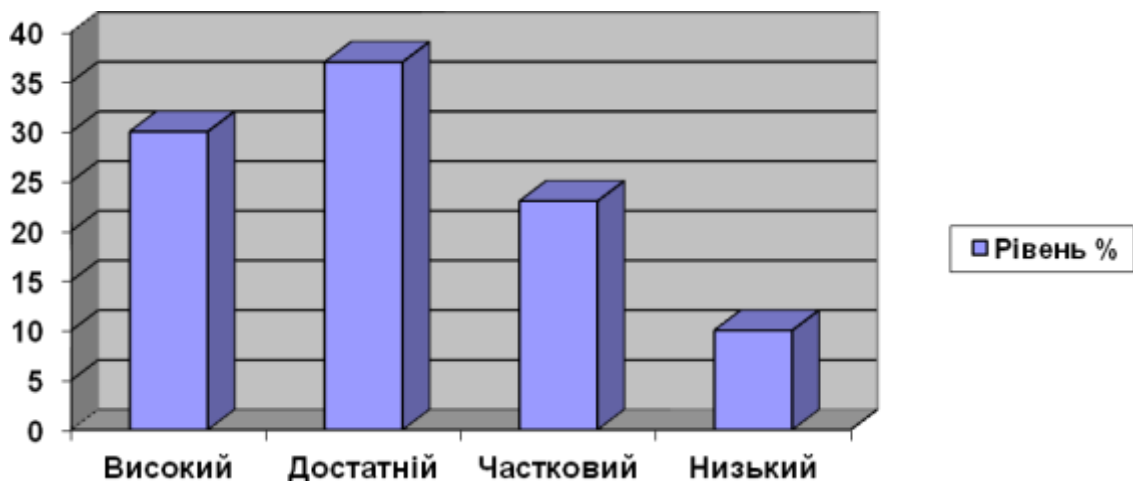
Рис. 3.2. Результати тестування на рівень інтелекту підлітків

Окрім того, щодо інтелектуального розвитку підлітків слід погодитися з М. Козирєвим в тому, що їхній інтелектуальний розвиток «характеризується тим, що, з одного боку, їхні пізнавальні можливості безупинно зростають, удосконалюється пам'ять, увага, характер, мислення, розвиваються критичні риси характеру, самостійність, розширюється коло інтересів, прагнень. З іншого боку, фізіологічні зміни, характерні для цього віку, спричиняють наслідки, що перешкоджають навчальній діяльності та ефективному розвитку інтелектуальних здібностей: нестійкість настрою, підвищена емоційність тощо» (М. Козирєв) [24, с.89-90].

Тестування підлітків (тих самих, що брали участь у попередньому анкетуванні/тестуванні) з метою виявлення їхнього ставлення до своєї сексуальності та усвідомлення значення сексуальності в житті людини носило анонімний характер і складало 22 завдання (додаток Г). На виконання всіх завдань було передбачено також 30 хвилин. Максимальна кількість балів складає 160 (160-140 балів – високий рівень усвідомлення, 140-120 – достатній рівень усвідомлення, 120-100 – частковий рівень усвідомлення, 100-80 – низький рівень усвідомлення).

Аналіз цього виду дослідження показав такі результати: високий рівень усвідомлення своєї сексуальності та значення сексуальності в житті людини виявили 18 учнів (30%), достатній – 22 учні (36,7%), частковий – 14 учнів (23,3%), низький – 6 учнів (10%).

Результати тестування на рівень усвідомлення підлітками сексуальності та значення сексуальності в житті людини подаємо у відсотковому відношенні на діаграмі (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Усвідомлення підлітками сексуальності

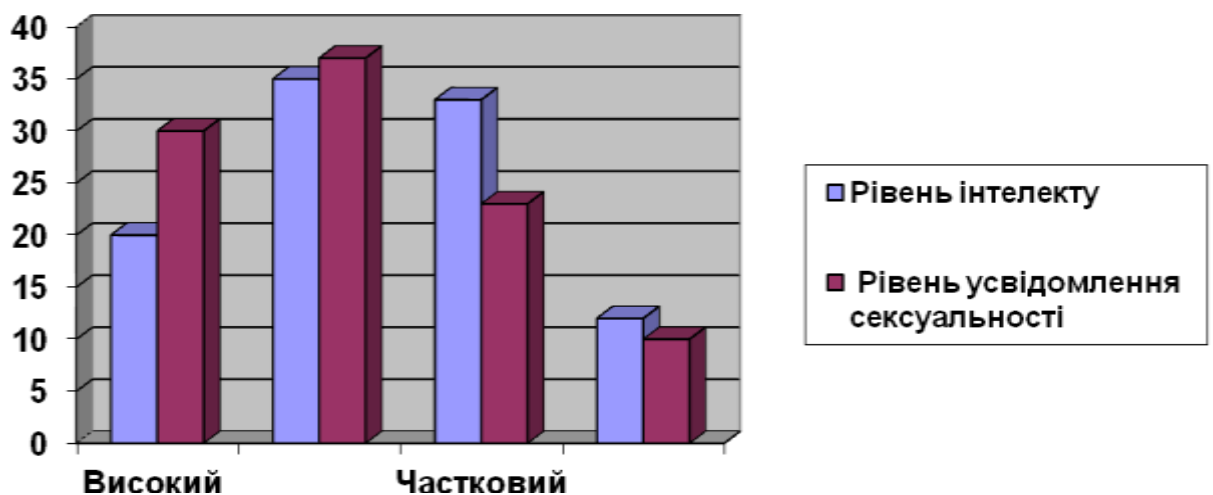
По-третє, експеримент і спостереження за сексуальною реакцією підлітків свідчить, що а) бесіди, розмови й лекції про сексуальність людини, б) фільми (документальні й художні) про сексуальність підлітків, перше

кохання, перший сексуальний досвід; в) музичні кліпи з еротичними сценами та їх обговорення тощо.

Слід підтвердити й «ефект спостерігача» на цьому етапі дослідження: ставимо під сумнів справжні прилюдні реакції підлітків на вияви сексуальності в кіно, кліпах тощо.

По-четверте, вивчення взаємозв'язку між змінними, що стосуються 1) інтелектуального розвитку підлітка та 2) його обізнаності, усвідомлення сексуальності та ставлення до сексуальності виявило достатність зв'язку між інтелектуальним розвитком і усвідомленням сексуальності підлітків.

Для порівняння рівнів інтелекту й усвідомлення сексуальності подаємо діаграму (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Взаємозв'язок між рівнем розвитку інтелекту підлітків і рівнем усвідомлення підлітками сексуальності

Як бачимо, між рівнем розвитку інтелекту підлітків і рівнем усвідомлення підлітками сексуальності існує взаємозв'язок: підлітки, що мають вищий рівень інтелекту, також мають і високий рівень усвідомлення сексуальності та її значення в житті людини.

Також констатуємо, що кореляція не виявила причинності ставлення підлітків до своєї сексуальності.

Окрім того, тематичні дослідження сексуальності окремих конкретних учасників виявили особливу увагу підлітків до своєї сексуальності та занепокоєність про сексуальні стосунки та здоров'я.

Висновок з третього розділу

Таким чином, емпіричне дослідження щодо ставлення підлітків до сексуальності передбачало: розробку інструментів, окреслення змісту та структури дослідження, визначення ставлення підлітків до сексуальності, аналіз та обговорення результатів.

Інструментами емпіричного дослідження усвідомлення підлітками сексуальності постали опитування, спостереження, експеримент, кореляційний метод, метод тематичного дослідження.

Структура та зміст емпіричного дослідження усвідомлення сексуальності підлітками охоплювала: 1) опитування (інтерв'ювання вчителів і батьків, анкетування/тестування підлітків); 2) спостереження за реакцією підлітків на комунікування з сексуальності людини; 3) експеримент у природніх і спеціально створених умовах; 4) кореляційний аналіз (інтелект і сексуальна обізнаність підлітків); 5) тематичні дослідження сексуальної обізнаності й уподобань конкретних підлітків.

Аналіз та обговорення результатів емпіричного дослідження сексуальності підлітків засвідчили, що між рівнем інтелектуального розвитку підлітка та його сексуальною обізнаністю, усвідомленням своєї сексуальності є прямий зв'язок, про що свідчать результати нашого емпіричного дослідження.

Рекомендації щодо статевого виховання підлітків та збереження їхнього здоров'я

1. Статеве виховання має охоплювати знання про анатомію статевих органів людини, статеве розмноження, секс і статевий акт, репродуктивне здоров'я, емоційні стосунки з сексуальним партнером, репродуктивні права й відповідальності, планування сім'ї, контрацепцію, контроль над народжуваністю тощо.

2. Сексуальна освіта має нести інформацію про зовнішній вигляд оголеного тіла, розмаїття сексуальних орієнтацій, сексуальне задоволення, цінності, прийняття рішення про секс, спілкування, знайомства, взаємини, статеві інфекції, безпечний секс тощо.

3. Навчання батьків і педагогів за спеціалізаціями Національного Інституту сексології та сексуального здоров'я: Українська школа сексології (проект для надання сексологічної освіти та розвитку сексології); Школа статевого виховання (навчання методиці статевого та сексуального просвітництва населення, кваліфікаційний освітній рівень «Тренер зі статевого виховання»); Школа тренерів «INTIM WELLNESS» для жіночого інтимного здоров'я та культури (навчання тренерів з інтимної гімнастики).

4. Програми навчання Національного Інституту сексології та сексуального здоров'я: курс «Сексологія для життя: Мистецтво взаємостосунків у парі»; терапевтична група «Сексуальність: як вона є»; тренінг «Сексуальна та статева грамотність»; програма «Статеве та сексуальне виховання для батьків»; тренінг «Метафоричні асоціативні карти (МАК) в роботі сексолога»; кіноклуб «Сексуальність через кіномистецтво».

ВИСНОВКИ

Емпіричне дослідження з усвідомлення підлітками сексуальності дозволяє зробити такі висновки.

1. Аналіз особливостей психосексуального розвитку підлітків вимагає глибокої уваги до сексуальності як невід'ємної частини людського життя. Психосексуальний розвиток особистості здійснюється за своїми закономірностями (закріплення навичок на практиці; становлення сексуальності зміна співвідношення значимості біологічних і соціальних факторів) під суттєвим впливом спадковості, навколишнього середовища та психологічних чинників і включає мотиви, набуті інтереси, ставлення, волю та характер, розумові здібності (інтелект). Місія батьків і вихователів у психосексуальному розвитку вихованців полягає в системному комплексному підході до статевого виховання особистості в процесі її успішної соціалізації.

2. Основними чинниками формування психосексуального розвитку підлітка є комунікація й інформування підлітків з батьками та педагогами з опорою на диференціацію сексуальної поведінки підлітків чоловічої та жіночої статті. Батьківське та соціальне ставлення до сексуальності підлітка вимагають окремих психологічних досліджень, що охоплюватимуть проблеми підліткової вагітності та статевого захворювань.

3. Емпіричне дослідження усвідомлення підлітками сексуальності передбачало добір інструментів, визначення змісту, структури дослідження, виконання аналізу й інтерпретації результатів. Інструментами емпіричного дослідження усвідомлення підлітками сексуальності були опитування, спостереження, експеримент, кореляційний метод, метод тематичного дослідження. Структура та зміст охоплювала: інтерв'ювання вчителів і батьків, анкетування/тестування підлітків); спостереження за реакцією підлітків на комунікування з сексуальності людини; експеримент у природніх і спеціально створених умовах; кореляційний аналіз (інтелект і сексуальна

обізнаність підлітків); тематичні дослідження сексуальної обізнаності й уподобань конкретних підлітків.

4. Аналіз результатів дослідження усвідомлення підлітками сексуальності та знань із сексології свідчить, що між рівнем розвитку інтелекту підлітків і рівнем усвідомлення підлітками сексуальності існує прямий явно виражений зв'язок: підлітки, що мають вищий рівень інтелекту, також мають і високий рівень усвідомлення сексуальності та її значення в житті людини.

5. Рекомендації щодо статевого виховання підлітків та збереження їхнього здоров'я охоплюють зміст статевого виховання (анатомія статі, статеве розмноження, секс і статевий акт, репродуктивне здоров'я, планування сім'ї, контрацепція тощо) і сексуальної освіти (вигляд тіла, сексуальні орієнтації, сексуальне задоволення, цінності, статеві інфекції, безпечний секс тощо), а також навчання батьків, педагогів і просвітництво підлітків за спеціалізаціями та програмами Національного Інституту сексології та сексуального здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Л. Н. Психологія сексуальності. Одеса: СМІЛ, 2005. 198 с.
2. Безкоштовний тест на IQ; інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://www.treningmozga.com/uk/iq/iq-test.php>. Дата звернення 26.06.2021.
3. Берегова Г.Д. Освітньо-виховний потенціал філософських знань у системі вищої аграрної освіти в Україні. Херсон: Айлант, 2012. 312 с.
4. Берегова Г.Д. Соціологічні проблеми та психоаналіз З. Фрейда. Соціологія: Історія соціології. Херсон: Айлант, 2011. 322 с.
5. Берегова Г.Д. Філософія людини та суспільства. Херсон: Айлант, 2011. 142 с.
6. Берегова Г., Дробітько А., Дубовик Л. Основи наукових досліджень. Херсон: Айлант, 2019. 214 с.
7. Бесіди з підлітками про секс – статеве виховання; інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://miso.su>. Отримано 28 липня 2021 року.
8. Блинова О.Є. Психологічні основи соціальної мобільності особистості. Херсон: Видавництво ХДУ. 2010. 229 с.
9. Блинова О.Є. Роль соціальних стереотипів у становленні світоглядних орієнтацій особистості. *Психологія і особистість: Науковий журнал*. С.58-70.
10. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.
11. Бялик О. В. Сучасні тенденції статевого виховання учнівської молоді в країнах Євросоюзу: автореф. дис. ... д-ра пед. наук, 13.00.07. Вінниця, 2017. 40 с.
12. Важливість сексуальності; інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://med.libretexts.org/@go/page/11712>. Отримано 27 липня 2021 р.
13. Веракса Н. Е. Детская психология / Н. Е. Веракса, А. Н. Веракса. М.: Юрайт, 2019. 446 с.

14. Вовканич, М. Д. Проблеми розвитку сексуальної самосвідомості підлітків у сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Говерла, 2013. Вип. 27. С. 25–27.
15. Галян І. М. Психодіагностика; 2-ге вид., стереотип. К.: Академвидав, 2011. 464 с.
16. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
17. Исаев Д.Н., Каган В.Е. Половое воспитание детей. Л.: Медицина, 1988. 162 с.
18. Іонов І.А. Фізіологія вищої нервової діяльності (ВНД) / І.А. Іонов, Т.Є. Комісова, А.В. Мамотенко й ін. Харків: ФОП Петров В.В., 2017. 143 с.
19. Каган В. Воспитателю о сексологии. М.: Педагогика, 1991. 255 с.
20. Каган В. Понимая себя: взгляд психотерапевта. 2-е изд., испр. и доп. М.: Смысл, 2016. 286 с.
21. Каган В. Психосексуальное воспитание детей и подростков. Л.: Художественная литература, 1990. 63 с.
22. Каган Виктор. Искусство жить. Человек в зеркале психотерапии; 3-е изд. М. : Смысл, 2019. 413 с.
23. Келлі Макгонігал. Сила волі. Шлях до влади над собою; переклад І. Павленко. К.: Наш формат 2017. 264 с.
24. Козирев М. П. Психологічні особливості інтелектуального розвитку підлітків. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №2. 2014. с. 81-90.
25. Козлов Н.И. Теория развития личности Эрика Эриксона; электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.psychologos.ru/articles/view/teoriya-razvitiya-lichnosti-erika-eriksona>. Дата обращения 02.05.2021.
26. Константінова, Надія. Сексуальна освіта дітей. Чому про це варто говорити? [інтернет-ресурс]. Режим доступу:

<https://www.radiosvoboda.org/a/seksualna-osvita-ditey/31088478.html>. Дата звернення 06 лютого 2021.

- 27.Кравець В.П. Сексуальна педагогіка. Тернопіль: ТНПУ, 2016. 320 с.
- 28.Кришталь В. В., Григорян С. Р. Сексологія. М.: Per Se, 2002. 879 с.
- 29.Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. К., 2014. 136 с.
- 30.Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: ТОВ КММ, 2006. 240 с.
- 31.Максимчук Н. Психологія сексуального розвитку. Кам'янець-Подільський, 2006. 170 с.
- 32.Маслова В. М., Ботнева І. Л., Васильченко Г. С. Нарушення психосексуального розвитку. Частная сексопатологія. М.: Медицина, 1983. С. 27-108.
- 33.Методика діагностики практичного інтелекту учнівської молоді / В.Тименко, А. Малиношевська, М. Мельник, О.Грицан. К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України. 2017. 156 с.
- 34.Нагорна А., Беспалько В. Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді, 2004. К.: вид-во Європейського ун-ту, 2004. 407 с.
- 35.Національний Інститут сексології та сексуального здоров'я; інтернет-ресурс. Режим доступу: <https://sexology.education/shkola-statevogo-vihovannya/>. Отримано 29 липня 2021 року.
- 36.Олійник Л. Статеве виховання. Миколаїв: ПП Прінт-Експрес, 2010. 112 с.
- 37.Основи сексології та сексопатології: Робочий зошит для самостійної роботи студентів медичного факультету; упор. Г.Кожина, Н.Георгієвська, І.Лещина, В.Кришталь. Харків: ХНМУ, 2018. 85 с.
- 38.Павелків Р.В. Вікова психологія. Періодизація психічного розвитку за Д.Б.Ельконіним. К.: Кондор, 2009. 576 с.

39. Підліткам і їх батькам: Статеве виховання; інтернет-ресурс. Режим доступу: info/uk/for/teenagers/sexualeducation/what_is. Отримано 27 липня 2021 року.
- 40.Роменець В. А. Історія психології: XIX - початок XX століття. К. : Либідь, 2007. 832 с.
- 41.Сексуальне виховання дітей: Буклет; інтернет-ресурс. Режим доступу: http://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/D1%8F_sexuducation_UA1.pdf. Отримано 2 травня 2021 року.
- 42.Степанов О.М. Педагогічна психологія. К.: Академвидав, 2011. 416 с.
- 43.Тест Векслера для дітей; <https://mind-stimulation.com/test-vekslera-dlya-detej-kiev/>. Отримано 21 травня 2021 року.
- 44.Тест для визначення вербального інтелекту; інтернет-ресурс. <http://childrenhealth.center/development/diagnostics/psychological-testing/definition-iq>. Дата звернення 06 серпня 2021.
- 45.Шилов І.Ю. Фамилистика. Психологія і педагогіка сім'ї. Санкт-Петербург: Петрополис, 2000. 220 с.
- 46.Adolescent sexuality; інтернет-ресурс. https://en.wikipedia.org/wiki/Adolescent_sexuality#cite_note-Tolman-16. Retrieved 30 June 2021.
- 47.Adolescent sexuality; From Wikipedia, the free encyclopedia https://en.wikipedia.org/wiki/Adolescent_sexuality#cite_note-britsexed-72. Retrieved 20 June 2021.
- 48.Bancroft, John. Human sexuality and its problems. Elsevier Health Sciences. 2009.
- 49.Brown J. D. Mass media influences on sexuality. *The Journal of Sex Research*. №39 (1). 2002. pp. 42–45.
- 50.Drury, Kate Mills; Bukowski, William. Handbook of sexuality of children and adolescents. Concordia University. Montreal, Quebec, Canada. 2013.

51. Fine M. Sexuality, schooling, and adolescent females: the missing discourse of desire. *Harvard Educational Review*. №58 (1). 1988. p. 29-53.
52. Finer L.B. Trends in premarital sex in the United States, 1954–2003. *Public Health Rep*. №122 (1). 2007. pp. 73–8.
53. Holland, J., Ramazanoglu, C., Scott, S., Sharpe, S., & Thompson, R. Homosexuality and Mental Health. *Psychology* <https://ucdavis.edu>. Retrieved 30 June 2021.
54. Human sexuality; інтернет-ресурс. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Human_sexuality. Retrieved 30 June 2021.
55. International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach. Paris: UNESCO. 2018. <https://web.archive.org/web/20180111072955/http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002607/260770e.pdf>.
56. IQ тест українською: Український центр оцінювання якості освіти; інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://iq-test.org.ua/>. Дата звернення 06 серпня 2021. 56
57. Katchadourian, Herant A. *Fundamentals of Human Sexuality*. New York; London: Holt, Rinehart and Winston, 1975. 595 p.
58. King, Bruce M.; Regan, Pamela. *Human Sexuality Today*. 2013. 528 p. <https://www.amazon.com/Human-Sexuality-Today-Bruce-King/dp/0205988008>. Retrieved 3 June 2021.
59. Ludwin Molina. *Human Sexuality* California State University, Northridge. Spring, 1999. <http://www.csun.edu/~vcpsy00h/students/sexual.htm>. Retrieved 10 June 2021.
60. Malinowski, Bronislaw. *Sex and Repression in Savage Society*. London, 2001. 240 p.
61. O'Sullivan Lucia; Majerovich JoAnn. Difficulties with sexual functioning in a sample of male and female late adolescent and young adult university students. *The Canadian Journal of Human Sexuality*. №17 (3). 2008. pp.109–121.

62. Ponton, Lynn. *The Sex Lives of Teenagers*. New York: Dutton, 2000. p. 2
63. Rathus et al.. *Human Sexuality in a World of Diversity* (1993).
https://www.researchgate.net/publication/40285312_Human_Sexuality_in_a_World_of_Diversity. 29 January 2021.
64. Sex education – Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Sex_education
65. Stearns, Peter N. *Sexuality in World History*. London; New York: Routledge, 2009. 172 p.
66. Stone, N.; Hatherall, B.; Ingham, R.; McEachran, J. Oral Sex and Condom Use Among Young People In the United Kingdom. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*. 38 (1). 2006. pp.6–12.
67. The Kinsey Scale. Kinsey Institute. Indiana University.
<https://kinseyinstitute.org/research/publications/kinsey-scale.php>. Retrieved 10 June 2021.
68. Thornton R., Skalnik P. The Early Writings of Bronislaw Malinowski. *Philosophy of the Social Sciences*. № 25 (3). 1995. p. 413.
69. Tolman D., Kim J., Schooler D., Sorsoli C. Rethinking the associations between television viewing and adolescent sexuality development: bringing gender into focus. *J Adolesc Health*. № 40 (1). 2007. pp. 9–16.
70. William H. Masters; Virginia E. Johnson. *Human Sexual Response*. London: J. & A. Churchill. 1966. 366 p.
71. Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти. *Іконографіка за результатами соціологічного дослідження*. UNFPA/CEDOS, 2020. 128 с.
72. Діденко С.В., Козлова О.С. *Психологія сексуальності*. К.: Академвидав: Альма-матер, 2009. 304 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Богоцько Наталія Олександрівна учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
  - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
  - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не піддроблювати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
  - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
  - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

26.10.2020
(дата)

[Підпис]
(підпис)

Богоцько Наталія
(ім'я, прізвище)

Інтерв'ювання вчителів

на наявність знань із сексології та статевого виховання;
попередження передчасної вагітності, інфекцій (ІПСШ), ВІЛ;
уникнення сексуального насильства; формування життєвих цінностей

1. Чи знайомі Ви з такою наукою, як сексологія?
2. Чи необхідне підліткам статеве виховання?
3. Чи знайомите Ви і як своїх учнів з фізіологічними та психологічними особливостями дорослішання?
4. Чи сприяє статеве виховання розвитку емоційного інтелекту підлітків?
5. Чи вистачає Вам знань, щоб розповісти підліткам про особливості жіночого та чоловічого організму?
6. На яких уроках Ви говорите підліткам, що таке дружба, закоханість, кохання?
7. Чи треба працювати над формуванням статевого потягу підлітків?
8. Що Ви розповідаєте підліткам про особливості взаємин між статями?
9. Чи знайомите Ви підлітків з ризиками раннього статевого життя?
10. Чи розповідаєте про передчасну вагітність?
11. Чи надаєте підліткам інформацію про інфекції, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), про ВІЛ?
12. Як часто ви спілкуєтеся зі школярами на тему сексу та в якій формі це відбувається?

Інтерв'ювання батьків

на виявлення систематичності статевого виховання в сім'ї;
наявності знань із сексології та психології сексуальності;
збереження сексуального здоров'я;
формування особистісних цінностей підлітка

1. Чи говорите Ви з дітьми про секс? З якого віку й у якій формі?
2. Чи вчите Ви дітей правильно доглядати за собою і своїм тілом? Як саме?
3. Чи прищеплюєте Ви навички ефективного спілкуватися з однолітками, друзями, з протилежною статтю? Як саме?
4. Як саме батьки, на Вашу думку, мають формувати сексуальну поведінку дітей?
5. Чи вважаєте Ви себе гідним для наслідування прикладом відносин між чоловіком і жінкою?
6. Чи важливо навчити дитину відстоювати власну позицію у сексуальних стосунках?
7. Чи заохочуєте Ви дітей виявляти емоції та розуміти емоції інших людей протилежної статі?
8. Чи окреслюєте дітям зони ризику для здоров'я та шляхи уникнення їх?
9. Чи пояснюєте, як уникати підлітку ситуацій, що призводять насильство, зокрема сексуальне?
10. Чи вчите, як уникнути булінгу в школі?
11. Які життєві цінності формуєте у своїй дитині передусім?
12. Чи говорите Ви з дітьми про сексуальні стосунки, контрацепцію?
13. Якою Ви бачите майбутню сім'ю свого сина/доньки?
14. Чи вистачає Вам знань і життєвого досвіду здійснювати сексуальне виховання підлітка?

Анкетування підлітків

на ставлення до своєї сексуальності (анонімно)

1. Що Ви відносите до аспектів сексуальності людини:

- а) зовнішність;
- б) манеру спілкування;
- в) поведінку;
- г) не знаю.

2. Як Ви доглядаєте за своїм тілом:

- а) дотримуюся гігієни;
- б) тренуюся фізично;
- в) доглядаю недостатньо;
- г) не доглядаю.

3. Що відчуваєте, оглядаючи своє оголене тіло:

- а) сором;
- б) цікавість;
- в) нічого.

4. Що Ви відчуваєте, коли оглядаєте чуже оголене тіло

- а) сором;
- б) цікавість;
- в) нічого.

5. Як Ви визначаєте свою сексуальну орієнтацію:

- а) традиційна;
- б) нетрадиційна;
- в) не знаю.

6. Яким/якою Ви бачите свого партнера протилежної статі:

- а) красивим і сексуальним;
- б) красивим і розумним;
- в) розумним і добрим;
- г) добрим і розуміючим.

7. Що для Вас є цінним в особистісних стосунках?

- а) повага;
- б) розуміння;
- в) доброта;
- г) симпатія.

8. Чи доводилося Вам приймати такі рішення про секс:

- а) відмова;
- б) згода;
- в) можливість подумати;
- г) не доводилося.

9. Наскільки важливим для Вас є сексуальне спілкування?

- а) дуже.
- б) не важливо.
- в) не замислююся.

10. Чи погоджуєтеся Ви на нові знайомства?

- а) в інтернет-мережах;
- б) на вулиці;
- в) на вечірках;
- г) не погоджуюся.

11. Чи готові Ви, на Вашу думку, мати сексуальні взаємини?

- а) Так.
- б) Ні.
- в) Не знаю.

12. Чи знаєте Ви про статеві інфекції

- а) Так.
- б) Ні.
- в) Не цікаво.

13. Що означає для Вас безпечний секс?

- а) не захворіти;
- б) не завагітніти;
- в) щоб не дізналися батьки.

14. Звідки Ви берете інформацію про сексуальні стосунки?

- а) від батьків;
- б) від вчителів;
- в) однолітки;
- г) нізвідки.

15. Що Ви знаєте про контрацепцію?

- а) Все.
- б) Нічого.
- в) Не замислююся.

16. Чи заважає щось Вашому нормальному статевому розвитку?

- а) відсутність навичок;
- б) комплекси;
- в) переконання;

- г) страх;
- д) ніщо.

17. Що Ви думаєте про підліткову вагітність?

- а) Це погано.
- б) Це добре.
- в) Не замислююся.

18. Що Ви знаєте про захворювання, що передаються статевим шляхом?

- а) Все.
- б) Нічого.
- в) Можу прочитати в інтернеті.

19. Чи переглядаєте Ви еротичні зображення в інтернеті?

- а) Так. б) Ні.
- в) Зрідка.

20. Чи модно, на Вашу думку, бути сексі?

- а) Так. б) Ні.
- в) Не важливо.

21. Чи знаєте Ви, як протистояти сексуальному насиллю?

- а) Так. б) Ні.
- в) Не замислююся.

22. На теперішньому етапі життя Ви б хотіли мати:

- а) дружбу;
- б) закоханість;
- в) кохання;
- г) секс.

Тренінг для підлітків «Сексуальна та статева грамотність»

Для кого призначений?

- для підлітків, котрі зможуть ознайомитися з базовими знаннями з людської сексуальності та статі; котрі бажають розібратися в своїй сексуальності, вміти будувати стосунки та взаємини, бути впевненими та обізнаними з базових питань власної та протилежної статі.

Яка мета тренінгу?

- зрозуміти та повірити в себе, навчитись краще розуміти інших; вироблення позитивної установки на сексуальність, розвиток навичок ефективної взаємодії (комунікації) для побудови довірливих відносин та стосунків.

Під час тренінгу підліток дізнається:

- що таке культура сексуального здоров'я;
- анатомію та фізіологію людської сексуальності (фізичне сексуальне здоров'я);
- особливості віку: чуттєві зміни, сприйняття, переживання, вияви тощо (вік і сексуальність);
- як будувати безпечні сексуальні стосунки;
- як мати гармонійні стосунки зі своїм хлопцем чи дівчиною (психологічне сексуальне здоров'я);
- як розпізнати: тебе люблять чи тобою маніпулюють;
- як сказати «ні», коли від тебе вимагають сексу;
- як бути обачним в соціальних мережах (віртуальна безпека).

Учасників вчать:

- правильно доглядати за собою і своїм тілом;
- формувати особисту систему цінностей, яка допоможе зберегти впевненість в собі і в своїх вчинках;
- ефективно спілкуватися з батьками, однолітками, друзями, з протилежною статтю і відстоювати власну позицію;
- проявляти свої емоції, розуміти емоції інших людей;
- усвідомлювати зони ризику для здоров'я та уникати їх;
- уникати ситуацій, що призводять до насильства, в тому числі – сексуального;
- осмислювати власні можливості при виборі майбутньої професії.

Учасники отримають таку інформацію:

- фізіологічні та психологічні особливості дорослішання;
- для чого потрібні емоції;
- особливості жіночого та чоловічого організму;
- що таке дружба, закоханість, кохання;
- формування статевого потягу;
- особливості взаємин між статями;
- ризику раннього статевого життя: передчасна вагітність;
- інфекції, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), ВІЛ;
- як уникнути боулінгу та інших видів насильства;
- життєві цінності.